

- CAPÍTOL 11 -

- EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT AGRÀRIA -

1. INTRODUCCIÓ

El present capítol d'aquest treball pretén ésser un breu esbós històric de l'evolució de l'estructura de la propietat agrària des de la reconquesta fins als nostres dies, que ens pot fer comprendre millor la problemàtica que ens trobem actualment al camp, no ja tan sols a nivell de Catalunya i de tot l'Estat espanyol, sinó també específicament a les Terres de l'Ebre, objecte del nostre estudi.

La importància actual d'aquest tema és quelcom important, sense cap dubte, puix que resta clar que l'anormal estructura que arrossega la propietat agrària del nostre país necessita d'una transformació, qüestió que és abordada en altres capítols d'aquest treball.

D'altra banda, vegem que per a portar a terme una transformació de tan gran envergadura, cal conèixer, amb cert detall, el procés històric corresponent, tant des del punt de vista estructural com legislatiu, per tal d'evitar possibles errades i basar-nos en anteriors experiències.

Considerant, amb A. BALLARIN MARCIAL, que el primer principi de l'autonomia científica del dret agrari és "que la propietat agrària ha d'acomplir la seva funció social", anem a fer un estudi històric de la funció que realment ha acomplert des de la reconquesta peninsular als àrabs fins al present. Segons això, podem definir la propietat de la terra, en la seva concepció funcional, com el més ampli, autònom i sobirà poder sobre superfícies aptes per al conreu, en funció de la producció, de l'estabilitat i del desenvolupament, al servei harmònic de llurs titulars i del conjunt de la comunitat. Amb aquesta moderna concepció, la propietat de la terra és una relació natural i irreversible que s'estableix entre la

matèria i l'home; una relació de subordinació entre l'objecte dominat o apropiat (en aquest cas, la terra) i el seu amo o propietari¹.

Prendrem, com a punt de partida del procés en estudi, l'empresa històrica de la Reconquesta, ja que, efectivament, en efectuar-se aquesta, es presentà el problema de la repoblació i colonització de les terres conquerides als àrabs, la presència dels quals a les terres de l'Ebre va assolir, per cert, singular importància i, en aquest procés, podem distingir diferents fases. A saber:

* Una primera colonització ràpida, realitzada des d'abans, a l'ensens i després de la conquesta militar pròpiament dita; aquesta primera fase, amb prou feines ha estat estudiada i sembla haver deixat poca empremta jurídica.

* Una segona fase de la colonització, que arrenca de la primera meitat del segle XIII i que arriba fins al segle XIV, deixant -ara sí- profunda empremta com després veurem.

* Una altra onada de colonitzacions té lloc des del regnat dels Reis Catòlics fins al segle XVII, però aquesta època aporta poques coses noves a l'estructura socio-econòmica de les contrades ebrenques.

* Després d'aquesta colonització que, com veurem, ha estat summament llarga, vénen els segles XVIII i XIX en els quals es realitzaran els grans processos que portaran a la desamortització de la propietat agrària i a la colonització del Delta de l'Ebre.

* Arribem, a la fi, al segle XX durant el qual hi ha hagut múltiples i diferents lleis i reformes, sovint de sentit contrari a altres, creant un caos considerable al sector.

2. ELS ORÍGENS DEL FEUDALISME EUROPEU

Encara que el concepte de feudalisme és força complex, aquí ens referirem, concretament, al feudalisme europeu que va arribar al ple desenvolupament entre els segles IX-XIII, i que ens serà útil per entendre millor la realitat de l'estructura de la propietat agrària al nostre país.

---

¹Es pot veure el llibre titulat *Manual de la Empresa Agraria*, del *Instituto de Estudios Sindicales, Sociales y Cooperativos*.

Dos fets ens semblen bàsics en la seva formació: **la ruralització de la societat de l'Europa occidental** a partir de la crisi del segle III i **la crisi de poder**, que ateny els nivells més greus com a conseqüència de la segona onada d'invasions que té lloc durant els segles VIII-X.

Les ràtzies de **musulmans, normands i hongaresos** degueren fer una pressió terrible sobre una societat de camperols amb una estructura política -de govern i d'administració- veritablement feble, molt pròpia dels regnes germànics. El monarca només va mantenir un títol purament simbòlic. La crisi de poder dels reis durant els segles IX i X és, probablement, una de les causes més importants de l'aparició del feudalisme europeu.

Com es va arribar a l'estructura feudal és un fenomen històric certament complicat. La paraula **feu** vol dir "possessió territorial d'un senyor". Era una unitat territorial més o menys gran (**latifundium**), governada i explotada per un senyor-noble que hi exercia el seu poder. Es tractava d'un sistema de producció i de poder per a una Europa rural amenaçada. Vegem, al respecte, alguns orígens possibles d'aquests feus, a saber:

a) Un monarca ha dut a terme una campanya militar i en acabar-la ha de pagar els principals caps que l'han ajudat amb els seus guerrers. Però no té diners perquè el numerari (plata, or) escasseja. Aquest monarca paga, llavors, amb l'única cosa que realment posseeix: la terra conquerida. Dóna a cada un dels seus caps una quantitat de terra en benefici (**beneficium**); és a dir, els la dóna per un cert temps, que pot arribar a ésser tota la vida, perquè vagin cobrant amb tot el que treguin de l'explotació d'aquestes terres i dels homes que hi viuen. Així, per exemple, va pagar als seus caps militars Carles Martell després de la batalla de Poitiers (732) i així també ho va fer el seu nét Carlemany després de les seves nombroses campanyes. El procés correspon a la generació d'una estructura política de caràcter imperial.

b) Un funcionari que governa una zona geogràfica determinada (**duc, marquès, comte**), sobretot si es tracta de zones frontereres prou llunyanes, comença a independitzar-se del rei, aprofitant-se de la crisi de poder que pateixen regularment els monarques successors de Carlemany. Actua, aleshores, com si les terres que governa com a funcionari fossin realment seves. Cobra impostos, manté tropes, imparteix justícia, etc.; és, en definitiva, un senyor feudal. Contràriament, aquest procés explica l'evolució regional o de nacionalitats per via de la desmembració imperial.

c) A l'inrevés, des de baix, tot partint de la situació dels camperols, el procés que porta al feudalisme també existeix. Davant de les terribles campanyes dels musulmans, els normands, els hongaresos o dels mateixos pillatges dels nobles, a qui poden demanar ajuda per defensar la seva casa i la terra de conreu?: els camperols es troben obligats a dirigir-se al noble més proper per encomanar-se-li (**commendatio**). A canvi de la seva protecció material, el pagès es veurà obligat, doncs, a reconèixer-se'n vassall i a acceptar tot un extens seguit de deures i obligacions.

Àdhuc els mateixos monarques es van trobar forçats a reconèixer, de fet, la nova situació. A la *capitular de Quierzy* (877), Carles el Calb de França acceptava que el **beneficium** es convertís en **feudum**, és a dir, que cada noble podia deixar en herència al seu fill les terres que havia rebut temporalment anys enrera.

Encara més. Davant la inseguretat que hi havia pels camps i camins, el propi Carles el Calb, a la *capitular de Mersen* (847), ordenava a tots els homes lliures del regne que busquessin la protecció d'un senyor, que, per cert, mai no havien d'abandonar ni traïr.

El feudalisme és, en primer lloc, un sistema de producció basat en una agricultura i una ramaderia en règim d'autoconsum. Així, doncs, cada feu havia d'autoproveir-se, o sigui, produir tots els productes que necessitava: menjar, teixits, eines... El feudalisme representa la mínima divisió del treball. Com a conseqüència, el tancament del comerç mediterrani i l'escassa circulació de numerari van reduir el comerç a la mínima expressió. Ja hem vist com es despoblaven les ciutats: d'aquesta manera, l'intercanvi camp-ciutat va desaparèixer gairebé del tot a l'època. I això, com a conseqüència del fet que les ciutats restaren desfetes per les invasions germàniques i amb la neutralització de la cultura urbana, abocant-se la societat a una cultura típicament rural que, tot just, defineix el feudalisme.

La situació s'encetava en el Baix Imperi, quan la pressió política i fiscal portava el patriciat urbà a abandonar els seus casals situats a les urbs per residir al camp -segons MIRAVALL-, constituint les autosuficients vil·les que, segles després, explicaran els centres d'explotacions agràries establerts durant les conquestes medievals. El moment, la praxi, el mòbil, el sistema esdevé positiu i extraordinàriament transcendent, des del punt que la demarcació o explotació agrícola es constitueix com a model perenne que passarà a regular la mentalitat de l'agricultor i el condicionarà en els seus plantejaments o previsions de caire econòmic. Així observarem com, de resseguir avui a les comarques del sud de Catalunya, mil cinc-cents anys després, els límits establerts a

les propietats agrícoles de delimitació romana, l'equilibri assolit entre la producció pròpia del secà i del regadiu, l'aprofitament típicament geogràfic del terreny, representa una acció d'allò més coherent i intel·ligent del que d'antuvi es podia imaginar. Just d'ací rau el model econòmic de la masada o vil·la romana, de l'aplicació intel·ligent de la força del treball, de la compaginació equilibrada de l'agricultura amb la ramaderia i, més sorprenent encara, de saber solventar correctament el problema del transport dels excedents i importacions que eren de menester mitjançant el mitjà llavors insuperable que era el riu Ebre, sotmès a l'ensens a una explotació o ús paral·lel.

La vil·la romana, doncs, talment com la podem estudiar avui directament sobre el terreny a partir de les seves restes i veient els antics cultius envaïts pel bosc, a banda i banda del riu, esdevé el model ideal de l'explotació agrària que també adoptaran els teòrics invasors musulmans i catalans, no per identificació amb el país ni per assimilació de tècniques, sinó perquè la realitat segueix basant-se no en els pobles invasors sinó en els nadius, poble i cultura que roman inalterable al llarg dels segles i mil·lenis, només condicionats externament per les lleis i costums dels pobles que els han ocupat.

El procés és alterat amb la irrupció musulmana del segle VIII, quan la Mediterrània, que és camí infinit i tradicional per al comerç, és absolutament controlada per l'invasor, creant a Europa una situació nova: el tancament marítim i la interrupció sobtada i perenne de l'entrada de l'or africà. Amb el temps, es comprèn perfectament la manca de numerari i l'intercanvi o pagament de les mercaderies i taxes en espècie. Afegim, encara, una altra realitat que és transcendent i fort condicionant: el caràcter altament lucratiu del mercat d'esclaus, amb traficants que es proveïen primordialment en l'àmbit rural. El mercat de l'or i dels esclaus, els més lucratius de l'època, troben els enclaus ideals en les ciutats de frontera. Només així comprendrem la importància internacional de la Tortosa mora i de la Barcelona franca, mercat andalusí i europeu respectivament, i de la massiva incidència catalano-occitano-britànico-italiana a l'entorn i després de la conquesta de Tortosa pel Comte Ramon Berenguer IV, l'any 1148, en tots els aspectes afectant, tanmateix, la qüestió agrària a partir dels compromisos de repartiment de terres, de base feudal, i aplicació de la mà d'obra que era de menester, interessant donacions vàries i les de caràcter senyorial².

El feu el formaven, com ja s'ha dit, grans extensions de terres (latifundis) que pertanyien a un senyor noble: els serfs de la gleba i els vilans treballaven per a ell. Hi havia dos tipus de possessions: les terres

---

²Cal no oblidar, altrament, la permanent vigència dels establiments agrícoles en qualitat de franc alou.

que eren propietat directa del senyor i les terres del seus vassalls. A les primeres hi treballaven els serfs, pràcticament esclaus, i es dividien en terres de conreu, boscos i pastures. Hi havia el castell del senyor, centre econòmic i militar del feu, construït en un lloc estratègic al voltant de l'anomenada "torre de l'homenatge".

Altrament, els vilans vassalls eren, en teoria, homes lliures, propietaris de les seves terres de conreu, que s'anomenaven **masos**. Cada mas tenia uns habitatges i unes terres de conreu que alimentaven el vilà i la seva família. Havia d'existir una determinada relació entre l'extensió de les terres del senyor (**terra indomnicata**) i el nombre de masos que en depenien, perquè la mà d'obra de les terres del senyor també la formaven els vilans vassalls dels masos, que es veien obligats a treballar-les de franc uns quants dies a la setmana.

S'usava el guaret com a sistema de cultiu. L'alternança o rotació del guaret podia ésser doble o triple. En el primer cas, guaret i cultiu alternaven cada any; en el segon cas, es conreava el primer any un cereal d'hivern (blat, ordi, sègol), un cereal d'estiu durant el segon any i es deixava en guaret el tercer any. El sistema de doble alternança s'emprava, preferentment, a la nostra zona mediterrània.

El bestiar més nombrós eren les ovelles i els cavalls. El senyor, que era normalment guerrer, necessitava tenir molts cavalls i bons per a les seves tropes; per aquest motiu, una gran part de les terres del feu es dedicava als pasturatges.

Pel que es refereix a les innovacions tècniques en aquest període, vegem que des del segle XI es varen introduir tot un seguit d'avenços mecànics i tècnics molt importants, que van permetre que la productivitat augmentés considerablement. En el camp de l'agricultura, es va superar la vella arada romana ("lliscant"), que va ser substituïda, a poc a poc, per l'arada normanda ("d'orelló"), de ferro i amb rodes, que permetia una rompuda del terreny més profunda i un aireig més enriquidor del sòl conreable. Però l'arada normanda, molt pesant, no s'hauria pas pogut utilitzar si no s'haguessin perfeccionat també els guarniments de l'animal. El vell jou, pensat tant sols per fer la feina amb bous, fou substituït per la collera -amb un farciment de cuir- que, juntament amb els tirants, va fer possible l'us de la força del cavall; la utilització de la ferradura va augmentar, d'altra banda, la capacitat d'aquest noble animal d'aferrar-se al terra.

En el segle XII, la incorporació de l'**estrep** a la sella de muntar va donar més seguretat a la muntada, permetent al senyor feudal emprar la llança i incrementar la seva capacitat ofensiva durant el combat.

D'altra banda, el molí va representar un avenç tècnic decisiu, en ésser la primera màquina que va funcionar gràcies a l'energia renovable de la naturalesa (aigua o vent). També va fer possible reemplaçar l'energia animal (homes i bestiar) per la natural, amb la qual cosa s'augmentava la quantitat d'energia utilitzable. Els primers molins usats a Europa eren d'aigua, i no va ser fins al segle XII que, per influència musulmana, varen aparèixer els de vent. Al començament es van fer servir per moldre els cereals, però de seguida s'empraren, igualment, per nocar³ la roba o, fins i tot, per moure martells ("martinets") de forja. El riu Ebre se'n va omplir.

3. OCUPACIÓ DE LA TERRA DURANT LA RECONQUESTA

A la península, la colonització i repoblació derivades de la reconquesta ofereixen modalitats diferents segons siguin les regions reconquerides i la manera d'efectuar-se aquella.

En qualsevol cas, poden diferenciar-se dues modalitats de repoblació i de colonització, o sigui:

- La realitzada per la Corona de Castella.
- La realitzada per la Corona d'Aragò, que afecta més directament l'estructura actual de la propietat agrària a les Terres de l'Ebre.

A) *Corona de Castella*

En les valls dels rius Guadalquivir i del Guadiana, els conqueridors utilitzaren la forma de "repartiment mixt" que consistia en el fet que la corona es reservava les ciutats mentre que les zones rurals es donaven a la noblesa, l'Església i els Ordes Militars, com a pagament pel gran ajut prestat a la corona per a realitzar la feixuga empresa de la reconquesta.

Aquest repartiment origina la implantació del "règim senyorial" en aquella zona⁴. Es crearen, doncs, grans latifundis, a la qual cosa va contribuir la total expulsió dels àrabs del camp, passant-se d'una agricultura intensiva i amb major grau de tecnificació a una agricultura extensiva i ajudada per la ramaderia, amb escassa càrrega per unitat superficial.

---

³Aquesta operació es feia en el molí xoper, on hi havia un joc de dues grans maces que, mogudes per la força hidràulica, batién les teles per tal de donar-les-hi consistència.

⁴La implantació del "règim senyorial" en els sectors de la Vall del Duero i del Tajo ja s'havia donat, de fet, amb aquesta fórmula, ja que el repartiment de la reconquesta també fou mixt.

A Extremadura (també conquerida per la Corona de Castella) el sistema de repartiment també fou mixt però la corona es reservà grans extensions de terrenys i el règim passà a ésser quasi per complet senyorial. Cal destacar, al respecte, el paper jugat pels Ordes Militars, que reberen en compensació la major part de les terres d'Extremadura i d'altres contrades.

B) Corona d'Aragó

A la zona mediterrània, la colonització fou diferent a la descrita quant a la Corona de Castella, ja que la reconquesta va partir d'unes bases distintes i per això es crearen unes condicions jurídiques i econòmiques força dissemblants a les d'Extremadura i Andalusia. Les pressions culturals i els contingents migratoris, altrament, eren del tot diferents.

A la colonització del llevant peninsular podem distingir, a la vegada, dues fites ben distintes:

- a) La de les terres costaneres.
- b) La del secà interior.

Respectivament, podríem dir:

a) A les zones costeres, la conquesta fou relativament ràpida, quasi sense resistència per part de la població, llevat de casos concrets com el de la ciutat de Tortosa. La noblesa va intervenir a l'acció, però també intervingueren alguns elements burgesos catalans i aragonesos.

El vigent règim de ciutats lliures segueix imperant per la línia del litoral, continuant la tan antiga tradició mediterrània de les ciutat-estats que s'havia reviscolat d'ençà de la constitució dels reialmes musulmans en desmembrar-se l'imperi andalusí. Les ciutats, doncs, centres de les regions naturals i, per tant, dels territoris políticament establerts, constitueixen els centres econòmics, socials i polítics més cobejables i, a la vegada, per les seves posicions marítimes, més relacionats amb el món mediterrani. La situació, doncs, explica per ella mateixa els interessos de la política conqueridora i la incidència dels països de l'àrea mediterrània, inclosos els propis de l'aristocràcia occitano-catalana. No oblidem, en aquest aspecte, la forta incidència de les repúbliques italianes, de les senyories llenguadocianes que es lligaven àdhuc per vincles familiars amb els monarques de la dinastia de Barcelona, i tanmateix de les ciutats britàniques, especialment de la veïna Aquitània.

A alguns llocs, la Corona es reserva la meitat de les terres conquerides i la resta la distribueix entre colons, amb un relatiu respecte a les formes jurídiques que existien a l'època dels musulmans, és a dir, respectant, en tot moment, la "petita propietat". A Tortosa, però, es revoluciona el sistema jurídic a partir de la base de la Carta de Poblament (1148 i 1149), atorgada per Ramon Berenguer IV, amb evolució constant sota la pressió ciutadana, en situació que mena a una lluita entre el poble i les senyories establertes, passant per la **Sentència de Flix** (1241) i la **Composició de Gallard de Josà** (1272), amb resultat espectacular en el denominat **Consuetudines Dertosaee** (1272) que, filtrat a través d'una intervenció tècnica arbitral, esdevé el secular i exemplaríssim **Llibre de les Costums Scrites de la Ciutat de Tortosa**, amb vigència des de l'any 1279 al 1714. Gesta el problema de jurisdiccions i dominacions, però, el fet de l'existència d'acords previs entre la Corona, l'aristocràcia i les repúbliques italianes quant a l'assignació de béns i propietats a la ciutat i la seva regió, focus de feudalisme, d'establiment de senyories i, per tant, d'amples dominis de viles i sectors territorials. La legislació, diríem, mena devers el sistema de ciutats lliures que s'instaurarà durant el regnat de Jaume I el Conqueridor, just en oposició a la feudalització (arrel cultural rural) i a benefici de la ciutadania (règim cultural urbà).

b) A les terres de l'interior, regulades per una economia típicament agrària que es contraposava relativament amb la comercial o mercantilista del litoral, intervenen factors característics de la cultura feudal. Fonamentalment cal comptar amb la verticalitat del procés conqueridor, justificat a partir de les àrees d'iniciativa que esdevenen els comtats catalans del nord o sudpirinencs. Reforça l'actitud el fet de la predominant influència de la noblesa, d'origen occità, en els comtats aragonesos. La conquesta s'estableix en funció de l'exemple natural dels referits comtats, encara que sota el senyoratge suprem de la dinastia de Barcelona, però es fonamenta l'explotació i el repoblament a partir dels denominats "senyors de lloc", origen de la petita noblesa que tant protagonisme tindrà a nivell de Corts durant els segles XIV i XV. Els ordes militars tenen una singular presència, amb una influència decisiva que els portarà a la vigilància de fronteres però a partir de grans dominis senyorials. El Temple, a manera d'exemple, amb cada conquesta es reservava el cinquè (la cinquena part) dels béns adquirits en l'empresa i, a més a més, el 1178 reben del rei Alfons I el Cast la totalitat del domini senyorial de Tortosa (llevat dels béns pertanyents a la senyoria dels Montcada), portant a la fi al veritable *dominium* de la regió que passava a constituir el major bé econòmic de l'orde dintre l'àmbit mediterrani. El Temple, doncs, passava a ésser el major propietari i el major latifundista de tota la regió catalana de l'Ebre.

El problema agrari, respon sempre a la realitat preexistent, de manera que el litoral tortosí es reparteix seguint les demarcacions precedents i que àdhuc expliquen la divisió municipal actual: demarcacions agrícoles dels Garidell, dels Sentmenat, dels Bell-lloc, dels Despuig, dels Montcada, dels Pallach... i àdhuc el monestir de Sant Cugat del Vallès, de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem i, com hem dit, del mateix Temple. Amb tot, la vinculació feudal permet a la senyoria unes noves cartes repobladores, de base legal en el feudalisme, que possibiliten l'existència dels senyors de lloc o petita noblesa, amb obligacions repobladores, rehabilitadores, d'explotació agrícola i ramadera, factors que vénen a explicar els diferents tipus de pagaments, traüts, taxes i censals, ja sigui amb diner o bé amb espècies. El cercle socio-polític-econòmic, doncs, resta complet dintre el sistema, només alterat pel procés democratitzant amb el triomf urbà dels ciutadans sobre les senyories, explicant la posterior estructura estamental. Entre uns i altres factors, cal tenir sempre present la presència de l'Església, un extraordinari poder polític i econòmic dintre de qualsevol estat i un dels màxims terratinents, amb possessions sobre la terra i els homes que hi restaven adscrits.

A València es manté la mateixa política migratòria i de repartiment de la riquesa, i semblantment esdevé a Mallorca, on la Corona d'Aragó sol respectar el règim jurídic de les terres, restant aturat el "règim senyorial" existent i també el repartiment de les terres es produeix del següent mode: preponderància de la noblesa com a participant i poder militar, foment repoblador, senyories de lloc, omnipresència eclesiàstica, i assignacions equilibrades entre la Corona i els petits propietaris.

A Múrcia, la situació és prou confosa degut fonamentalment al fet que es donen onades de castellans, catalans i, finalment, de castellans una altra vegada. Fins l'any 1266, el règim de la propietat és latifundista, ja que la reconquesta fou portada a terme pels nobles castellans, però des d'aquesta data fins al 1280, es dona una onada de catalans i valencians, mentre la corona d'Aragó tracta de repartir les terres dels nobles entre aquests petits propietaris. Per últim, cal destacar que la nova ona castellana deixa les coses com al principi, o sigui, en "*règim de propietats senyoriales*".

El procés seguit per la societat i la legislació tortosina està ben lluny d'ésser aliè a la ruralia, en el sentit que el poder urbà es veu estretament vinculat al rural. Quan per decisió del rei Jaume II deixen de constituir senyories la nissaga dels Montcada i l'orde del Temple, signifiquem que el poder municipal, en el sentit globalitzador de la *polis* grega o de la *civitas* romana, resta a mans reials, o millor definit, a mans del poble com

a preludi d'un règim de remota tendència democràtica. De l'estructura estamental és el Consell General o de la Ciutat, la Comuna, l'acció dels procuradors i consellers, dels paers i síndics la que regula la conducta política i social i, per tant, la que condiciona fortament els ambients rurals.

L'*status* roman inalterable, doncs, però no esdevé semblantment amb les circumstàncies. Personatges de gran relleu acceleren el procés ciutadà en diversos ordres -no oblidem, a manera d'exemple, la dinàmica excepcional del bisbe Berenguer des Prat- però, tanmateix, tampoc no podem passar per alt la nefanda política dinàstica en la qüestió patrimonial puix que Tortosa resta a mans del marquès Ferran, esdevé l'enfrontament fratricida, prospera l'absolutisme monàrquic amb Pere III i, pitjor encara, la Pesta Negra ve a enfosquir l'ambient general. Signifiquem que l'espectacular pèrdua demogràfica incideix durament en l'àmbit rural i, tanmateix, que la magnitud de la riquesa creada resta a benefici d'una unitat social de volum molt menor, però que la crisi social, la inflació creixent i la despesa paral·lela que grava les possibilitats municipals a partir de les obres públiques, ve incrementada per l'endeutament galopant que empitjoren la despesa pública, fent-nos albirar la necessitat de crear i consolidar la Taula dels Canvis i dels Comuns Dipòsits de la Ciutat.

En aquesta difícil situació, decreixent el domini sobre el mar, en retrocés el comerç marítim per causa de la navegació a cors que practiquen les potències que engloba la competència tradicional, a la qual cal afegir la sistemàtica depredació piràtica, es produeix un fet de gran transcendència: l'exhauriment progressiu de la noblesa tradicional i l'escalada constant dels negociants, de la ciutadania i, en definitiva, del que podem denominar "mercantilisme". El noble tortosí, com tots els catalans, reacciona positivament i s'incorpora al treball i, més encara, tendeix a fusionar la classe aristocràtica amb la mercantil. La resposta la trobem en el foment global de la riquesa i en la conquesta del poder a nivell nacional. En el poder local, malgrat tot i com se'n planyirà el cavaller Cristòfor Despuig, l'aristòcrata no té l'accés obert.

Cal no oblidar, en aquest punt, l'ascens sorprenent dels Boteller, d'origen popular, i la seva fusió amb els Oliver, de la més excel·lent tradició nobiliària. Tortosa, entre uns i altres fets, manté el seu caràcter centralitzador de riquesa i de productes, no solament del seu *hinterland* sinó de països estranys, els productes dels quals rep per la via fluvial, puix que és la porta natural oberta a la Mediterrània. El producte agrari, el forestal i la producció industrial semblen mantenir o incrementar els seus respectius nivells. Accedim, doncs, a un neofeudalisme que es definirà més endavant per circumstàncies que explicarem però que

troben ací el seu punt de partida, malgrat de l'aturall o el retrocés provocat per la guerra civil del segle XV, havent passat pel canvi de dinastia i l'esperit importat pels Trastàmara, o per l'allunyament del rei Alfons IV el Magnànim, situada la seva cort a Nàpols i les seves ambicions sobre les repúbliques italianes⁵.

4. CONCENTRACIÓ I AMORTITZACIÓ DE LA PROPIETAT AGRÍCOLA

A més dels repartiments de terres portats a terme durant la reconquesta, un altre fenomen que va contribuir decisivament a la concentració de la propietat fou l'anomenada "vinculació", que és una figura del dret en virtut de la qual uns béns o conjunt d'ells queden assignats a un destí peculiar o bé subjectes a un ordre successori especial que els separa de la circulació econòmica general i els immobilitza en mans de determinades persones naturals o jurídiques (institucions), que reben el sobrenom de *mans mortes*.

La vinculació dels béns esmentats a les *mans mortes* es va accentuar mitjançant dues institucions jurídiques de singular rellevància: l'Amortització i els Patrimonis, que estudiarem tot seguit.

El **patrimoni** o "**primogenitura**" és una institució civil mitjançant la qual els patrimonis familiars es vinculen per un ordre successori especial (de primogènit a primogènit) en mans sempre d'una mateixa família. L'arrelament d'aquesta institució es va verificar a la Corona d'Aragó i en altres regions abans que a Castella, on els nobles burgesos aconseguiren definitivament la seva aprovació, per les Lleis de Toro de 1505, les quals transformaren el patrimoni, passant d'ésser un privilegi de la noblesa a constituir una veritable institució de dret comú.

Certament, es pot afirmar que la figura jurídica del "patrimoni" és origen de les grans riqueses d'algunes famílies pertanyents a la noblesa.

L'**amortització eclesiàstica**, altrament, consistia en el lliurament de béns immobles a l'Església catòlica que, per manament del propi dret canònic, quedaven immobilitzats en mans d'aquesta institució religiosa.

El lliurament dels béns es feia per a realitzar obres pietoses o bé amb fins purament fiscals, puix que una vegada a mans de l'Església quedaven "immunitzats" fiscalment i aquesta els cedia als seus primitius

---

⁵A nivell tortosí, però, la consolidació de grups de poder fomenta el neofeudalisme i les clienteleles político-econòmiques, les bandositats i el desequilibri social, amb tendència a establir unitats molt tancades que podríem qualificar, fins i tot, com "*mafioses*".

propietaris en règim d'*emfiteusi* ("cens emfitèutic") o bé per un cànon de menor quantia que la tributació considerava com a normal a l'època.

5. LA GUERRA DELS REMENCES

Les revoltes pageses que, a causa de la crisi del sistema rural, es van produir a l'Europa occidental el segle XV, van tenir una incidència especial a Catalunya. L'aixecament dels pagesos de remença⁶ només va poder ser sufocat gràcies a l'esforç de conciliació que va dur a terme el rei Ferran II entre els pagesos i els senyors.

Tortosa i la seva Vegueria, però, regulades per un altre règim socio-polític amb base en la Carta de Poblament de 1148 i del Llibre de les Costums Escrites, no patia els mateixos efectes que la pagesia de la que avui coneixem com Catalunya vella, sota el règim feudal. La pagesia tortosina gaudia d'una situació de llibertat segons els preceptes consuetudinaris, sense que tinguem constància de l'existència de cap tensió amb els denominats eixarics, força de treball d'origen musulmà, derivada dels pagesos i terratinents de la ciutat andalusí anterior a la conquesta, o sigui, els indígenes islamitzats que poblaven la majoria de les viles regionals, malgrat que alguns haguessin restat en situació d'esclavatge o de força de treball adscrita a la terra, talment com a la Catalunya septentrional.

Aleshores, les Corts de 1481 van fer pública una llei, el 8 d'octubre del mateix any, per la qual es restituí els senyors en el pleníssim ús de servituds i drets dels remences. Aquest triomf de la reacció aristocràtica comportà conseqüències funestíssimes. En efecte, mentre que els remences moderats es reunien pacíficament, un grup d'exaltats comandats per Pere Joan Sala s'oposà per la força a les mesures repressives decretades per l'infant Enric Fortuna, lloctinent general de Catalunya des de 1481. Una host reial fou desfeta a Mieres el 22 de setembre de 1484. Aquesta acció inicià, de fet, la guerra remença⁷.

La rebel·lió dels camperols, però, no minvà. Això era el que no havien arribat a pair els caps de la reacció senyorial, les autoritats reials a Barcelona i els propis consellers de la ciutat comtal. No es tractava d'un avalot passatger, si més no d'un problema pregoníssim que s'anava arrossegant des de 1381. VICENS VIVES (*Els Trastàmars*. Barcelona,

---

⁶Aquest pagesos no podien abandonar la terra si no pagaven una redempció en metàl·lic al seu senyor.

⁷Després d'una llarga sèrie de vicissituds, els consellers de Barcelona decidiren d'armar un exèrcit amb el qual el comte de Cardona desbaratà les forces remences a Llerona (24 de març de 1485), executant Sala, tot seguit, a la ciutat de Barcelona.

1956) opina que la doctrina del monarca fou sempre inalterable: Sala i els seus, que havien desobeït les ordres reials, havien d'ésser castigats; però la repressió subsegüent no havia de comportar l'esclafament de les legítimes reivindicacions dels camperols. L'únic camí era la "via del compromís", per la qual cosa dictà la Sentència arbitral de Guadalupe (21 d'abril de 1486), que posava fi a la guerra social, i va donar als remences llur llibertat, abolint els mals usos i altres servituds i declarant-los en possessió del domini útil dels masos, amb facultat de transferir-los sense permís dels amos. Aquests continuaven detenint, tanmateix, el domini directe de la terra, amb facultat de rebre homenatge dels conreadors i de percebre censos emfitèutics, taxes, delmes i altres drets⁸.

Seguint MIRAVALL, Tortosa havia sortit delmada de les epidèmies dels segles XIV-XV i de la guerra civil, reestructurada socio-econòmicament amb la fusió relativament generalitzada de l'antiga aristocràcia medieval amb les nissagues dels burgesos o mercaders, amb una constant creixença de poder que li permet accedir a l'ampliació de la confederació -d'ençà del matrimoni entre Ferran II de Catalunya-Aragó i Isabel I de Castella-Lleó- amb una potència social avantatjosa. Les bandositats locals estan més puixants que mai, però trobarem casos tan extraordinaris com el triomf erasmista per via de Cristòfor Despuig (influència del centre universitari), de l'elecció d'Adriaan Floriszoon, bisbe de Tortosa, com a pontífex de l'Església romana, i Francesc Oliver de Boteller, gran abat del monestir de Poblet, elegit i reelegit com a president de la Diputació del General de Catalunya (Generalitat). Francesc de Borja, més endavant santificat, restava però escruixit per la situació política de Tortosa i pels estralls de les bandositats que quasibé deixaven la Vegueria en un estat de dolorosa guerra civil.

Al marge de la situació descrita, un fet esdevé essencial: el retrocés del domini català sobre la Mediterrània amb l'expansió constant del domini turc sobre les mars i el continent europeu. Roma malda quant a la situació que posa en perill la cristiandat i els poders establerts, l'armada catalana desfà la turca a Lepanto sota l'estratègia i el comandament de Lluís de Requesens, però la victòria no té efectes pràctics i així veiem com Tortosa, amb un relatiu ajut de la monarquia, refà el seu sistema defensiu del litoral i obra noves torres de defensa de les propietats agràries de la costa, altres de vigilància del mar i crea una nova xarxa defensiva que àdhuc s'obre sobre el naixent delta de l'Ebre⁹.

---

⁸Desapareixia, doncs, el remença i sorgia el camperol emfitèutic, que és base de l'estructura agrària catalana fins als nostres dies.

⁹Vide: 83-MIRAVALL, Ramon: *Les torres de la regió marítima de l'Ebre*. Tortosa, 1980.

El progrés dels clans o faccions urbanes resta especialment definit pels Oliver de Boteller, com a poder predominant a la ciutat i el seu territori, establert en una línia mercantilista o neofeudal que ja des de la segona meitat del segle XIV venia ostentant el mateix poder municipal. En l'aspecte industrial, però de manera especial en l'agrari, cal tenir ben present que s'accedeix a una etapa quasi revolucionària: el progrés del delta de l'Ebre comença a esdevenir un fort aturall per a la navegació marítima i fluvial, la pirateria turca i berberesca impossibilita el comerç marítim i clou els mercats mediterranis, i els poders neofeudals de la ciutat adquireixen un caire que podríem definir com a "precapitalista".

Els dos primers factors demostren que el comerç mediterrani ha deixat de constituir un negoci segur i, per tant, aquelles inversions sistematitzades que s'hi abocaven (amb una gran indústria derivada) es desvien devers les explotacions agrícoles, tot aprofitant la riquesa orgànica de les immenses terrasses fluvials que s'han anat constituint al llarg de tot l'Ebre tortosí. Des dels acaballs del segle XVI que decau el domini pràctic dels Oliver de Boteller, però abocats a l'inici del XVII la nissaga dels Miravall assoleixen un domini de poder que es perllongarà fins a ben entrat el segle següent, a partir d'un potencial econòmic, d'un domini del Dret des de les autoritats acadèmiques doctorals que ostenten els caps de la nissaga, des dels càrrecs municipals, des dels imperials com a auditors de guerra i, finalment, des del cap de l'estament noble dintre la mateixa Generalitat de Catalunya.

Al repartiment de la terra, sembla que de predomini minifundista, acudeixen aquests poders amb objectius latifundistes. El seu potencial econòmic permet que actuïn a la manera d'una entitat de crèdit però l'agricultor, deutor, a la primera mala collita es descapitalitza i perd les propietats deixades en qualitat de fiança. Seguint el model municipal dels Miravall, altres precapitalistes del territori que resideixen per les més diverses viles, s'instauren a la Ciutat i creen una nova noblesa, sovint adquirida amb diners a la monarquia espanyola. La resposta popular no trigarà a arribar i la coneixem com la Revolta Catalana, iniciada amb l'anomenat "Corpus de Sang" de 1640, a Barcelona, i continuada d'immediat a Tortosa, amb l'assalt popular al Palau Miravall, del carrer Montcada, i la gran foguera que els pagesos fan de la documentació que compromet les seves propietats¹⁰.

L'imperi espanyol, dirigit pel Conde-duque de Olivares, s'aboca al col.lapsament quan, perdut el port marítim de Barcelona, perd tot seguit el de Tortosa, el segon port de Catalunya, amb la qual cosa no pot proveir d'homes, material i efectiu els exèrcits imperials escampats per

---

¹⁰Vide: MIRAVALL, R.: *Anàlisi política de la monarquia hispànica* i el llibre de M. BEGUER: *Llinatges tortosins*.

tot Europa. La conquesta de Tortosa, doncs, esdevé l'objectiu immediat. Davant la desfeta, Jacint de Miravall, refugiat a Benifassà, surt al pas dels terços espanyols i els garanteix la fidelitat tortosina, impedit la desfeta inevitable¹¹.

Els Miravall mantindran el seu llarg domini i, com tota l'aristocràcia catalana, aprenen la gran lliçó: per a la creació d'un *statu quo* i defensar-se de les ires pageses o populars cal una permanent entesa amb la monarquia espanyola. Ací comença una nova etapa de la història general de la Corona d'Aragó. La noblesa catalana, inclosa la tortosina, romandrà sempre fidel als Habsburg, els Àustries, i plantarà cara als Borbons malgrat dels assoliments en les Corts Catalanes de 1702. La Guerra de Successió serà dirigida a Tortosa per la seva aristocràcia, la vella i la nova, però perduda la guerra serà prou hàbil com per recuperar la situació, pactar amb la nova monarquia borbònica, incrementar el domini latifundista, contribuir en la repressió política, superar els llargs anys de lluita dels guerrillers contra l'exèrcit espanyol i, desaparegut el dret local i nacional, perduda la sobirania, readaptar-se en els aspectes empresarials i treure uns beneficis dobles: convertir l'imperi espanyol en un client de la seva indústria i conquerir la muntanya per al gran expandiment de l'agricultura de secà, amb la generalització de l'olivera que acabarà per convertir Tortosa en una potència mundial, dintre el segle XIX, en la producció i el comerç de l'oli que, a més a més, importava de la resta de Catalunya, València, Aragó i Castella. El progrés permet la naixença de nous municipis sobre les terrasses del quaternari travertínic, com són els de Roquetes i Santa Bàrbara.

6. LA PROPIETAT AGRÀRIA AL SEGLE XVIII

A fora de Catalunya o, més concretament, a la resta dels dominis de la Corona hispànica, des del segle XVI fins al XVIII no van haver gaires transformacions en el règim de la propietat de la terra, per raons de diversa mena. Cal partir de la pràctica desertització de Castella-Lleó des de les èpoques de les grans emigracions a les Amèriques i a Sevilla i, per causa de la manca de mà d'obra, l'enfonsament de les economies feudals o senyorials. L'empobriment fou tan extremat, fora dels que constituïen els *Grandes de España*, que actualment s'ha arribat a la definició que només existien, veritablement, dues classes socials: els que ho tenien tot -unes poques famílies- i els que no tenien res.

---

¹¹La guerra continuarà, la Guerra dels Segadors, i la repressió a Tortosa assoleix límits insòlits que afecten greument, és clar, els dirigents dels pagesos, primordials dels "defensors de la terra".

La indústria llanera del nord del regne sofreix també una davallada i els combois que portaven la plata espoliada a Amèrica eren interceptats pels corsaris britànics i holandesos, mentre que els exèrcits imperials deixen de rebre els salaris i els proveïments, amb la consegüent seguida de desfetes militars¹².

Les terres havien estat especialment dedicades a les pastures, poc conreades agronòmicament i, amb uns propietaris de criteris rendistes i inversors en els famosos *juros*, encara es descapitalitzaren, a la qual cosa ajudà la reiterada política monetària de les davaluacions i la imposició de la moneda de billó. El camp castellà havia esdevingut una pàtria de captaires i les ciutats, de manera especial Madrid, la capital, un lloc d'espera per rebre favors reials on la cèlebre picaresca figurava al cap de totes les accions. Aquest fou, a part dels daltabaixos polítics de la segona meitat del segle XVII, l'angoixant ambient de la cort dels Habsburg.

El major daltabaix esdevé amb la crisi de començament del segle XVIII, concretament la denominada Guerra de Successió, on totes les potències europees tractaren d'apoderar-se de l'imperi espanyol per via de la successió en la Corona¹³. Després, amb la política desenvolupada pel Conde-duque de Olivares, per primera vegada apareixia la denominació general de *Cataluña*, la rica des de la qual cal comprendre tota la política posterior, o sigui, que Catalunya aporti els soldats i els diners per al manteniment de l'imperi espanyol, al qual Catalunya i cap altre país de la Corona d'Aragó no hi poden tenir accés, sobretot en l'aspecte econòmic. La derrota de la Corona d'Aragó, la seva conquesta pels exèrcits imperials que culminava aquell tristament famós 11 de setembre de 1714, amb el *Decreto de Nueva Planta* de 1716, provocà un canvi absolut de les realitats polítiques, econòmiques i jurídiques. La nova política borbònica comporta un nou alè que esdevindrà, a mitjà termini, favorable als interessos generals. Catalunya, com dèiem anteriorment, fa l'esforç d'adaptació i el canvi acaba per fer-se'l favorable, salvats els llargs anys de les guerrilles i la sistemàtica resistència a servir els joves en l'exèrcit espanyol.

La política espanyola, doncs, tendeix a millorar la situació, afavorida possiblement per l'empenta demogràfica i l'impuls d'una economia de tendència alcista, però va quedar ben palesa la anormalitat perniciosa de la distribució de la propietat agrària, un problema de difícil solució i que s'eternitzaria per la meitat sud de la península.

---

¹²S'accedeix, doncs, a l'ensorrament progressiu de l'imperi espanyol, com ja és prou conegut.

¹³Cal comprendre -segons MIRAVALL- que la monarquia hispànica fonamentava inicialment la seva expansió sobre els dominis de l'Andalusia musulmana, talment com després mantingueren la mateixa política sobre Amèrica.

Vegem, al respecte, que llavors la terra havia estat distribuïda entre la Corona, l'Església, els Municipis, la noblesa i els petits propietaris.

La Corona era propietària de grans extensions de terres, en la seva majoria muntanyes i planes poc productives, ja que havia cedit els drets jurisdiccionalmentals de moltes de les seves terres a l'aristocràcia i a l'Església. La política, amb tot, no l'exercien els monarques, sinó els *favoritos*, massa preocupats per enriquir-se personalment i exercir el nepotisme, tot repartint beneficis entre llurs partidaris i parents.

Les propietats i senyories jurisdiccionalmentals sobre les terres pertanyents a l'Església eren enormes, molt més, àdhuc, que els mateixos de la Corona, en situació semblant a la dels referits *Grandes de España*.

La sisena part (segons CARRERA i PUJAL) i la setena (segons DOMÍNGUEZ ORTIZ) del territori castellano-leonès, pertanyien a l'Església que, a més, exercia jurisdicció sobre 2.592 localitats de tot Espanya (llevat d'Aragó), la qual cosa representava la dotzena part del territori peninsular.

Les terres dels municipis, en la seva major part muntanyes i erms improductius, tenien dues formes d'explotació econòmica, a saber:

- aprofitament comú per part de la col·lectivitat (béns comunals).
- arrendament a particulars (de béns propis).

La noblesa era propietària de 17 ciutats i un terç de tot el territori peninsular estava sota la seva jurisdicció (*senyories llecs*).

Com veiem, la noblesa i l'Església, amb els seus senyories, llec i eclesiàstic, respectivament, donen al camp espanyol un caràcter netament feudal, ja que en els senyories, el llec o l'orde religiós nomenaven les autoritats locals, rebien part de les collites i impostos, exercien monopolis (caça, pesca, molí, etc.).

El cens de 1797 ens diu que els camperols-propietaris eren només 364.000, xifra que suposava tan sols el 22% dels cultivadors, una quantitat que, com veiem, és molt restringida.

7. ELS PRIMERS INTENTS DE REFORMA DE L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT AGRÀRIA

Com hem vist, al llarg dels segles XV, XVI i XVII, a grans trets, la superfície de les terres va anar concentrant-se, progressivament, en poder de les anomenades "mans mortes", concretament dels municipis i de l'Església. Aquest fet importantíssim va tenir com a conseqüències principals: els descensos generalitzats dels rendiments agrícoles, la despoblació del camp amb el consegüent creixement de la conflictivitat social urbana, la disminució notòria dels ingressos dels fisc, l'absentisme, etc., materialitzant-se aquesta situació en la decadència i, a vegades, en la vergonyant misèria material de regions senceres. El transvasament dels recursos humans des del camp a la ciutat -segons MIRAVALL-, incrementava la mà d'obra en el comerç i en la indústria que, tanmateix, restaven sota l'explotació o el control de les oligarquies urbanes. L'increment d'aquests professionals i de mà d'obra o, en altres termes, de la força de treball, impulsava la potenciació gremial que arribava a assolir les cotes més altes de la seva història.

Davant d'aquesta estructura neofeudal o precapitalista que es consolidava en el segle XVII a les regions més avançades de la península, punyents com eren els problemes i abusos enquistats per les regions d'economia agrària, arriba llavors la reacció dels pensadors hispans del segle XVIII. La Il·lustració espanyola, doncs, inicia una sèrie de temptatives reformadores del sector agrari que, objectivament considerades, eren de menester però mai no donaren els fruits que haguessin estat desitjables per al conjunt de la comunitat.

El primer intent seriós de reforma agrària va tenir lloc durant el regnat de Carles III, en publicar-se unes pragmàtiques -entre els anys 1765 i 1770- en virtut de les quals es va iniciar el repartiment de les terres pertanyents a les anomenades "mans mortes".

La Reial Cèdula en qüestió va establir que els conradissos, erms i terres "concejiles" fossin repartides entre els veïns més necessitats, establint també quins serien aquests beneficiaris (bracers, llauradors de dues i tres cobles) així com les condicions d'explotació de la terra.

La política del rei Carles III també intentà regular els arrendaments rústecs, i així ho porta a terme, de fet, a la pragmàtica de l'any 1765 que, per cert, va fracassar pel seu caràcter marcadament individualista. L'arrendador podia concertar qualsevol tipus de contracte amb els arrendataris de les seves finques.

Entre els entusiastes de la desamortització destaquen els següents personatges: Pablo de Olavide y Jáuregui (1725-1802) que es va distingir pel seu "*Informe sobre la Llei Agrària*", Floridablanca (José Moñino y Redondo, comte de) per la seva "*Resposta fiscal a l'expedient*

de la província d'Extremadura", Campomanes (Pedro Rodríguez, comte de) pel seu "*Memorial ajustat*" de 1771 i Gaspar Melchor de Jovellanos pel seu conegut "*Informe sobre la Llei Agrària de 1785*".

Jovellanos (1744-1811), cèlebre jurisconsult, economista, filòsof, historiador, antiquari, literat i home d'estat, lliberal per excel·lència i individualista, va partir del principi que la propietat privada és un dret natural i que les lleis havien de protegir-la, no interferint-s'hi i, menys encara, ésser instrument per a sostreure al bé comú grans territoris per disposicions legals que afavorissin acumulacions de tipus divers. És clar que Jovellanos es referia a patrimonis i amortitzacions eclesiàstiques i proposà la venda i circulació d'aquestes terres vinculades a les "mans mortes" per a donar pas a la perfecció en el règim de propietat privada, constantment millorada pel treball.

Tota aquesta literatura va influir moltíssim en la mentalitat del poble i dels legisladors, de tal manera que durant el regnat de Carles IV es va protegint cada cop més els arrendataris i els petits propietaris. Aquestes reformes no es caracteritzaren, precisament, per la seva rapidesa i eficàcia, ja que no anaven a resoldre, en cap moment, el vell problema de la concentració de la propietat de la terra, sinó que no passaren d'ésser mers augments de seguretat per als petits cultivadors.

Per últim, ja al segle XIX (1805), s'obtingué, nogensmenys, el permís de Roma per a desamortitzar 6.400.000 rals de béns i drets eclesiàstics.

El procés no es deslliga en cap moment, és clar, amb el paral·lel de la política exterior espanyola i dels efectes dels enfrontaments bèl·lics. La política de Carles III obria els estats de la Corona d'Aragó al comerç americà i el port tortosí dels Alfacs era un dels pocs que s'autoritzaven, com a conseqüència de la importància de la ciutat i regió en els aspectes productius, importadors i exportadors. El tema no ha estat encara portat a anàlisi rigorosa quant a la seva transcendència però, poc estudiat encara, tanmateix, esdevé la naixença d'un comerç nou i altament productiu al qual s'aboquen moltes empreses catalanes: el dels esclaus negres a Amèrica, origen d'importants i noves fortunes i justificada escalada de nous oligarques urbans.

Seguint MIRAVALL, vegem com un fet concret actua en contra de Catalunya: la Guerra Gran. La tradicional aliança entre catalans i anglesos havia obert els ports americans a les empreses catalanes, realitzant-se llavors la veritable colonització d'Amèrica en detriment, és clar, del comerç espanyol al qual combatien tradicionalment els britànics. La tanmateix aliança tradicional entre espanyols i francesos enfrontava

aquests amb Anglaterra i Catalunya, província imperial espanyola, se'n trobava directament afectada i veia com els mercats americans s'escapaven del seu abast. L'alta producció vitivinícola de Catalunya, quasibé exportada íntegrament a Anglaterra, sofria una global ensorrada amb l'absoluta pèrdua dels mercats¹⁴.

La conclusió resta en una Catalunya assolada, empobrida a partir d'un moment en què havia triomfat econòmicament des de la Nova Planta del 1716, i els nivells de pobresa i de fam abasten índexs escruixidors. Conclou la guerra es recuperava amb la seva característica vitalitat però, víctima de la mateixa política espanyola, inevitable per al país vençut, esdevindrà un valuós objectiu napoleònic. A l'escenari català esdevenen els capítols més sagnants d'una guerra generalitzada per tot Europa; Catalunya es mou sota el seu propi govern i àdhuc resta separada de l'imperi espanyol per incorporar-la al francès¹⁵. L'enfonsament econòmic és general i l'agricultura resulta especialment afectada. La retirada dels francesos es produeix el 1814. Però mentrestant molts homes lluitaven per Espanya en una guerra acarnissada, els polítics espanyols, reunits a les Corts de Cadis, interpretaren els interessos col·lectius a favor d'un estat unitari. Tortosa, des de llavors, sofriria novament els efectes de la repressió política per restar immersa, a les acaballes de la segona dècada del segle, en les turbulències pròpies de la política general espanyola.

8. LA DESAMORTITZACIÓ AL SEGLE XIX

8.1. Les desamortitzacions a l'Estat espanyol

La desamortització de la propietat de la terra fou una de les qüestions clau del XIX espanyol, un segle, altrament, de contínua i depauperant guerra civil.

Els lliberals espanyols, representats a Les Corts de Cadis de 1812 i seguidors convençuts de les idees de la Il·lustració i de les doctrines lliure-pensadores de la Revolució Francesa, encaminaren la seva política agrària cap a la realització material de la desamortització. Cal no oblidar mai que la política napoleònica, revolucionant el Dret i la societat talment com es desprenia de la Revolució Francesa, havia rebut la radical oposició de l'Església i que els eclesiàstics foren precisament els més radicals combatents contra els francesos, amb les armes a les mans.

---

¹⁴Per si fos poc, Catalunya veu envaït el seu territori nacional per exèrcits estrangers.

¹⁵Veure el llibre 85-b de R. MIRAVALL titulat: *Entorn a Tortosa napoleònica*.

L'operació fou molt llarga, per intermitent, ja que va durar quasi més de 60 anys. Aquesta lentitud potser que va tenir per causa el fet que el segle XIX, com ja s'ha dit, fou un període de contínua inestabilitat política i social a la vida espanyola. Malgrat d'aquesta lentitud, la desamortització, en lloc de crear una burgesia camperola com en quasi tots els països europeus, no va fer més que augmentar el poder d'una bona part dels antics terratinents, enriquint d'aquesta manera encara més una burgesia no lliberal, a costa dels béns de nobles i eclesiàstics.

La desamortització no fou, en sentit estricte, una mesura de política agrària, sinó més aviat una mesura de política fiscal i d'estratègia general ja que, molt més que l'idealisme lliberal, les raons que més varen contribuir a la seva realització foren les següents:

- augmentar la recaptació d'impostos, ja que els béns desamortitzats a l'Església van començar, aleshores, a pagar contribucions.
- la necessitat peremptòria d'obtenir fons que donessin suport al Deute públic, mitjançant les vendes de béns desamortitzats.
- l'acumulació de recursos per fer front a les guerres carlines.

Per abreujar, anem a esquematitzar, en cinc moments històrics determinats, el procés de desamortització portat a terme. Són els següents:

1r. Influència napoleònica: Al 1808 Josep Bonaparte suprimeix els ordes religiosos i converteix els seus béns en béns nacionals.

Entre els anys 1810 i 1814, les Corts de Cadis emeten tota una sèrie de modificacions legals de la propietat rústica, a saber:

- l'abolició dels senyorijs jurisdiccionalis (1811)
- la supressió dels patrimonis (1813)

Aquest intent d'acabar amb el règim semifeudal del camp espanyol no arribà a entrar en vigor, ja que en sobrevénir la Restauració, el rei Ferran VII decretà la seva abolició, tot començant el període absolutista que va retardar la seva aplicació fins a l'any 1820.

2n. Adveniment, al 1820, del liberalisme al poder: novament les Corts de Cadis voten la Llei de l'11 de desembre de 1820, anomenada "Llei de desvinculació", per la qual, a grans trets:

- se suprimeixen els patrimonis.
- s'aboleixen les vinculacions.

- s'insta la noblesa a vendre la terra.

La nova restauració de l'absolutisme, al 1823, fa que Ferran VII vingui a derogar la Llei.

3r. Decenni progressista (1834-1843): la Llei derogada per Ferran VII fou un altre cop confirmada i reestructurada per la nova Llei del 30 d'agost de 1836. El seu principal promotor fou el famós Juan Álvarez de Mendizábal (1790-1853), i va ésser aplicada, ininterrompudament, fins la pujada al poder dels moderats, l'any 1843, ja que, amb la signatura del contracte amb la Santa Seu al 1851, es paralitzà el procés de desamortització fins a l'any 1854.

Per a fer-nos una idea, tan sols aproximada, de la rapidesa del procés en aquest període, S. MILLET estima que, només al 1845, el nombre de transaccions de propietats desvinculades fou de l'ordre de 63.000.

La figura humana de Mendizábal potser que mereix un tractament diferenciat a qualsevol estudi sobre l'estructura de la propietat de la terra a l'Estat espanyol. Nascut a Cadis de família jueva conversa al catolicisme, demostrà qualitats financeres des de molt jove com a empleat d'un banc en el qual va ocupar alts càrrecs i a la guerra de la Independència, on prestà singulars serveis a l'administració militar de l'època. La seva entrada a la política espanyola (que va absorbir tota sa vida) fou determinada per llur adhesió al moviment de Riego (1820), per la qual cosa va haver d'expatriar-se a Anglaterra, on fundà una casa de comerç que esdevingué, sense dubte, de les més importants de Londres. Pere I del Brasil li encomana l'organització d'un préstec per a reposar Maria de la Glòria al tron de Portugal. El comte de Toreno, en formar ministeri al 1835, el cridava per a la cartera d'Hisenda. La situació de la Hisenda espanyola, una vegada més, era absolutament lamentable: la guerra civil, per un costat, els interessos del Deute Públic i el dèficit pressupostari, per un altre, posaren en greus destrets el nou ministre, el qual hagué de cercar recursos als llocs més inversemblants¹⁶. Caigué del poder al maig del 1836. Al seu segon ministeri (d'agost de 1836 fins al juny del 1837) portà a terme tot allò que havia planejat, establint, a més, la contribució del culte. Al 1842 tornà a ésser ministre, però per poc temps. Posteriorment, hagué de fugir davant el triomf de Narváez fins que, l'any 1847, retornà a Espanya on va seguir exercint una gran influència política i social.

---

¹⁶Així, per exemple, va acórrer als girs en descobert, a la redempció en metàl·lic del servei militar obligatori, a la conversió del Deute i, darrerament, a la desamortització i venda dels béns de les comunitats religioses.

4t. Bienni progressista (1854-1856): després de la interrupció motivada pel concordat, en tornar a pujar els lliberals al poder es promulgà la "Llei de desamortització general" de l'1 de maig de 1855, promoguda per PASQUAL MADDOZ i que provoca la desamortització de la major part dels béns que encara mancaven.

Al 1854 el nombre de les transaccions efectuades fou, segons MILLET, de 273.000. Aquesta llei es va suspendre, a la fi, el 14 de novembre de 1856.

5è. La darrera desamortització: posteriorment a la revolució de 1868, es va restablir l'antiga llei de 1855 anomenada "Llei desamortitzadora general", de manera que, al 1876, la major part dels béns estaven ja desamortitzats.

Si bé la desamortització era de menester per a la consecució d'una revolució burgesa del tipus europeu, la forma de realitzar-la no va arribar fins a això sinó que es va limitar a transformar una estructura fortament feudal en una altra estructura supercapitalista. D'aquesta manera, els grans latifundis succeïren als patrimonis, a les possessions de l'Església i als béns comunals, tot arruïnant molts d'ajuntaments. No van aconseguir-se, doncs, els objectius que es proposava: donar terres als camperols pobres en un règim d'utilitat municipal col·lectiva i desintegrar els grans latifundis.

Fou tot just l'alta burgesia la que es va beneficiar majoritàriament del procés i ho va alenar al màxim, tant els elements considerats progressistes com els més conservadors. Tot plegat, malgrat del caràcter ruralista dels carlins, franca lluita de la perifèria contra el centre estatal - en què el tortosí Ramon Cabrera en fou capdavanter i les terres tortosines un dels principals escenaris- i dels daltabaixos esdevinguts en el denominat Sexenni Revolucionari, encetat el 1868.

8.2. Les desamortitzacions del segle XIX a les Terres de l'Ebre

Ja hem pogut apreciar la importància de les diferents desamortitzacions (la del "Bienni Progressista" dels anys 1855 a 1856, la del període de 1858 a 1867 i la darrera de Pasqual Madoz) dintre el procés històric contemporani, també a les contrades objecte del nostre

estudi, puix que esdevé, ben sovint, el principal motor de les transformacions socials i econòmiques des de l'*status* de l'Antic Règim¹⁷.

Quan aquesta transformació s'accentua sobre el sector agrícola comprendrem, tot just, la transcendència que adquireix en referir-se a Tortosa i a la seva regió, on és tanmateix important el volum de les propietats urbanes afectades. ROVIRA comença per explicar aquella llei de l'1 de maig de 1855 i, havent entrat en els aspectes de la burocràcia i del procés desamortitzador, aprofundeix en la més crua realitat: la descripció dels béns subhastats i de les finques venudes, classificant-les per comarques i per compradors, àdhuc aportant la relació dels béns arrabassats al Bisbat i al Capítol de la Seu de Tortosa, al Monestir de Santa Clara i al de les monges de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. Hi ha qüestions tan interessants, en aquest aspecte, com la dels Reials Col·legis de Sant Jaume i Sant Maties (després de Sant Lluís) o la dels compradors dels béns pertanyents a l'Església, famílies tortosines que ompliren les pàgines de la vida social i política de la ciutat a la segona meitat del segle XIX.

9. UN RECORREGUT HISTÒRIC PEL DELTA DE L'EBRE

9.1. Introducció

També per les seves particularitats, que hem estat remarcant al llarg i ample del nostre estudi, convé fer aquí una breu síntesi de l'evolució històrica del Delta de l'Ebre. En aquest cas, anirem seguint l'anomenat "Document de Síntesi" que ha publicat recentment el Museu del Montsià¹⁸.

9.2. El Delta, un espai viu

La història del Delta, més enllà del s. XIX, és una nebulosa i les innegables característiques del poblament -hàbitat, treballs agrícoles, aspectes socials, parla, costums,...- queden actualment deslligades de tot passat, i aïllades com si fossin fruit de circumstàncies arbitràries lliures de tot condicionant, la qual cosa ha contribuït a la creació de certs tòpics o mites per intentar justificar l'existència d'un passat, bressol d'una col·lectivitat. Les teories tradicionals expliquen que el Delta present es

---

¹⁷S. ROVIRA I GÓMEZ ha tractat extensament el tema a tres publicacions diferents, referint-lo als diferents indrets de la geografia de la regió catalana de l'Ebre.

¹⁸Es pot veure la publicació del Museu del Montsià titulada: *Document Síntesi. Exposició: El Delta. Memòria d'un medi, espai d'uns homes*. Generalitat de Catalunya.

comença a formar molt tard, a finals de l'edat mitjana per l'erosió de la conca desforestada per la Reconquesta. Com a conseqüència d'aquesta formació tardana, el seu poblament era recent i, pel mateix desconeixement, sovint s'ha invocat un passat novel·lesc de pirates, presoners i fugitius de la justícia per als pioners.

El més característic de la formació d'un delta és la seva juvenesa geològica i la fragilitat o impermanència, per l'evolució i el canvi continu. Els elements formadors d'un delta, bàsicament el riu (cabal, règim, càrrega sòlida...) i el mar (onatge, corrents, mareas...), però també el clima (glaciacions, vent, pluges,...) i el context regional (antiga costa, plataforma continental,...) determinen processos i configuracions deltaïques diferents. Així el delta de l'Ebre respon a un model intermedi entre els deltes dominats per la dinàmica fluvial, molt digitats i amb una gran projecció mar endins (com per exemple el Mississipi, Danubi...), i els deltes dominats per la dinàmica marina, amb costes molt regulars i escàs desenvolupament de la seva plana (com per exemple el del Senegal, San Francisco...). En el cas de l'Ebre la gran extensió de la plana mar endins (26 km.) reflexa la influència fluvial, mentre que la regularitat de la línia de costa i la presència de les fletxes o penínsules litorals mostren la influència del mar.

Un delta és un espai en tres dimensions on la part visible, la plana deltaica, és només la superfície que aflora d'un gran edifici construït pels sediments aportats pel riu. Els sediments inicialment sotmesos al transport fluvial, bàsicament arenes i argiles que són arrossegades pel riu en el sentit de la corrent, en ser frenat el corrent pel mar, perden velocitat i capacitat de transport, i són dipositats en la desembocadura (les arenes; mentre que les argiles ho són pel procés de floculació en la plataforma continental). Un cop en el litoral aquests sediments estaran afectats o no per la dinàmica de l'onatge i sotmesos al transport costaner, que es desplaça al llarg de la costa.

La situació de la desembocadura pot canviar en funció de la direcció (variable) que pren el mateix riu i en funció del nivell (també variable) que té el mar. De fet l'acció del mar sobre els deltes és a la llarga demolidora, de tal manera que es pot afirmar que a llarg o fins i tot a molt llarg termini (en períodes geològics) les planes deltaïques creixen per determinats punts (les goles) i s'arrasen per la resta de les zones, especialment si el procés erosiu es veu afavorit per un ascens progressiu del nivell del mar. Una plana deltaica és, doncs, quelcom viu que no tan sols creix o neix, sinó que també pateix migracions laterals degudes al desgast del delta per una banda, sempre quan la desembocadura persisteix, durant un llarg termini per una altra.

En qualsevol cas, el riu, en desembocar, deixa els sediments, que prenen en conjunt la forma de ventall, donant el lòbul deltaic, sobre el qual continua creixent immediatament el propi delta. La superposició dels lòbuls, o dels sediments dels lòbuls, per l'ordenació gravitatòria i cronològica, fa que la part emergida sigui sempre la més jove. A conseqüència dels canvis del nivell del mar (produïts en els períodes glacials i interglacials), quan el nivell és creixent i alt, es poden acumular grans quantitats de materials i el delta pot progradar (créixer) o, en canvi, es poden erosionar parcialment, quan el nivell és baix. En aquesta dinàmica contínua, cal situar la formació de l'actual plana deltaica, que s'inicia després del màxim de la glaciació Würm, fa uns 18.000 anys quan el nivell del mar, que es trobava a -90 m., comença a pujar, i el riu incessant anava deixant els seus materials en la desembocadura sempre seguint progressivament el nivell ascendent del mar (que s'aproximava cada vegada més al nivell i a la línia de costa actual), formant la base de l'actual Delta.

Un delta és un espai en dos dimensions, una plana, que és la part més coneguda, aprofitada i per altra banda efímera. Tota ella és un món amfibi de transició entre el mar i la terra on, en funció dels propis processos, diversos ambients es reparteixen el territori. Ambients fluvials, lligats als llits del riu, actuals o abandonats i als seus ribaços. Ambients lacustres o palustres, de bassa o aiguamoll, com a resultat del creixement deltaic i de l'aïllament i tancament d'ambients marins. Ambients de transició, lligats a la desembocadura del riu, anomenats *fluvomarins*, com les barres de sorra en forma de mitja lluna, o lligats a les zones marines properes a la costa, anomenats *holomarins*, com les barres i les penínsules de sorra. Ambients marins, que es troben sota el nivell del mar, com les badies i el conjunt de materials deltaics submergits.

I el Delta és sobretot un espai viu perquè, gràcies a la pròpia oscil·lació i inestabilitat, els seus ecosistemes mantenen una elevada productivitat i apleguen un poblament botànic únic pel conjunt de les seves comunitats vegetals i algunes de les seves espècies (en total 515 plantes), i un poblament animal que enlloc més del nostre territori presenta la diversitat i qualitat d'aquí (destaquen 306 espècies d'ocells, 23 de les qual tenen en el Delta l'únic punt de cria a la Península).

La riquesa botànica del Delta de l'Ebre, és sense cap dubte menys popularitzada que l'avifaunística, però no deixa d'ésser formidable¹⁹. Això bé incrementat pel fet de tractar-se d'una zona fronterera en la qual

---

¹⁹L'ampla diversitat en el grau de salinitat dels sòls, en gradual transició des de les fertílissimes terres properes a les riberes del riu fins les plenament salobres que conformen la perifèria deltaica, pròxima al mar, donen lloc, entre d'altres factors, a una vegetació diversa i singular.

moltes plantes típiques d'àrees més septentrionals troben ací el seu límit meridional, al temps que altres més pròpies de les terres del sud es troben aquí en l'extrem més al nord de la seva àrea de distribució.

En definitiva, el Delta de l'Ebre constitueix una de les zones més interessants de tota Europa pel que es refereix a vegetació salobre, mentre que en cap altre lloc de Catalunya podem trobar una mostra tan extensa i notable de la vegetació pròpia del litoral marí. Per anomenar solament un exemple en concret, vegem que l'illa de Buda i la Punta de la Banya, constitueixen els únics enclaus, de tot el continent europeu, en els que viu la "sosa de flor" (*Zypophillum album*), una planta pròpia del desert del Sahara.

Ja en el terreny faunístic, el mateix que podem dir quant a les aus, es pot afirmar també, i amb la mateixa rotunditat, pel que es refereix als peixos. És a dir, que en els humedals del Delta de l'Ebre es troba la comunitat d'aquesta classe animal més diversa del litoral mediterrani. Concretament, són més de 40 les espècies de peixos que viuen a les aigües continentals del delta, una xifra molt superior a la que podem trobar a qualsevol altre lloc del Llevant espanyol.

Tots els valors biològics del Delta de l'Ebre, als quals ens hem referit abans, fa ja temps que foren àmpliament reconeguts entre els especialistes europeus, com ho demostra el fet que al 1962 fóra una de les poques àrees que el Bureau MAR va incloure en la màxima categoria de les zones humides euroafricanes d'importància internacional.

Més recentment, el Consell d'Europa el va declarar zona d'importància europea per la vegetació d'ambients salobres, mentre que la CEE l'inclouïa també com una de les primeres zones d'especial protecció per a les aus de tot el continent. A més, segons la directiva europea per a la Protecció de les Aus i el conveni de Ramsar, el Delta de l'Ebre resulta d'importància internacional per a 8 espècies de plantes i 69 de vertebrats, essent aquesta, sens dubte, una de les xifres més elevades que poden aconseguir-se²⁰.

9.3. El Delta dels orígens

Els començaments històrics del Delta constitueixen una primera etapa fosca i poc coneguda de la qual no tenim documentació escrita, només el testimoni arqueològic dels jaciments de les terrasses properes

---

²⁰Es pot veure la publicació feta pel Museu del Montsià titulada: *Document Síntesi. Exposició: El Delta. Memòria d'un medi, espai d'uns homes.*

que envolten el riu i el delta de l'Ebre, que abarcaria des del neolític fins a la fi del domini àrab de la regió que acaba amb la conquesta cristiana de Tortosa. Centrem el discurs en les èpoques més rellevants des del nostre punt de vista: neolítica, ibèrica, romana i àrab.

Situem l'inici del delta actual 2.000 anys abans de la nostra era, llavors el mar assoleix el nivell present, i el riu en la seva desembocadura diposita damunt de deltes anteriors els sediments que arrossega contínuament de la seva immensa conca. En aquest delta incipient l'home s'aventura per un medi canviant, recol·lectant els abundants recursos que el medi li ofereix: caça, pesca, sal... Per l'escassa documentació i la manca d'estudis arqueològics realitzats "in situ", el poblament es fa evident essencialment per la importància dels jaciments situats a la plataforma del marge intern del Delta, en unes èpoques en les quals l'Ebre adquireix importància en el context de l'àrea i dels pobles mediterranis (grecs, fenicis, romans, àrabs...).

Aquesta part comença en els inicis de l'època neolítica -no descartem una breu referència als temps paleolítics-, quan el nivell del mar es trobava uns 5 m. per sota de l'actual, i un delta més profund es situaria a la desembocadura de l'Ebre. L'ascens eustàtic del mar fins a la fi del neolític fa que, aproximadament, uns 2.000 anys a.C. el nivell del mar sigui pròxim a l'actual i pugui començar a formar-se la plana que ara coneixem, construint el riu inicialment un petit lòbul situat al sud d'Amposta en direcció als Alfacs. A l'època neolítica, el poblament de la regió és important pels jaciments, poblats o necropòlis, situats als marges de la plataforma de les planes del Baix Ebre i Montsià, en contacte amb les terres al·luvials del riu i del Delta. Destaquem la utilització de les closques dels mol·luscs, procedents de les platges deltaïques, en els collars dels aixovars neolítics, lligada ja a un aprofitament comercial.

Dins d'aquest bloc, el següent interval correspon al període ibèric (700-200 a.C.), en el qual el riu Ebre, per la migració de sud a nord dels seus meandres, acaba situant la desembocadura al sud-est d'Amposta (partida anomenada "de Carlet"), al punt d'inici d'un nou lòbul. En el període ibèric la localització dels poblats, construïts en turons prop del riu o en les planes litorals i les terrasses interiors i les necropòlis, continuen concentrant-se a tocar del Delta, a la vegada que el comerç mediterrani de grecs i fenicis disposa en les platges deltaïques i les ribes del riu de bons fondejadors; en els dos aspectes, poblament i comercial, destaca el lloc d'Amposta.

En època romana (200 a.C.-300 d.C.), el lòbul sud-est presenta una gran progressió mar endins i el riu, pel llit del Riet, desemboca al sud de

la zona actual dels Muntells. En el període romà, Dertosa esdevé el centre polític i econòmic de la regió (circumstància que perdurarà fins els nostres dies), i el poblament dispers s'organitza en viles, petits nuclis agrícoles al secà, desplaçant-se cap a l'interior de la comarca. Tot i així, el comerç fluvial pel riu Ebre i la Mediterrània atorguen una gran importància al Delta, en ésser el punt de confluència d'ambdues vies²¹.

Finalment, a l'època àrab (s. VIII-XI), el lòbul sud-est ateny el màxim desenvolupament mar endins de l'actual zona de l'Aluet. En aquest període el poblament humà es distribueix entre els centres com Amposta i la Ràpita (Uildecona i Tortosa, també) i els assentaments rurals com els de la Mar Morta o l'Aldea (Font de l'Ametller, La Vall, Benifallim...) lligats a les terres al·luvials i als conreus típics d'horta. Les drassanes de Tortosa, obra d'Abderraman III, testimonien la importància del trànsit i el comerç fluvial i marítim. Algunes propietats agrícoles es situen en el marge intern dins del delta, l'explotació de la sal és ja important, i possiblement la sosa i el peix són altres productes que s'hi extreuen¹⁹.

9.4. El Delta a l'Edat Mitjana

La morfologia del Delta en el període comprès entre els segles XII i XV sofreix importants variacions motivades pels canvis del curs de l'Ebre, el qual, si bé abans havia desembocat a llevant de la zona de l'Aluet formant un gran lòbul meridional, en trencar els seus marges a l'altura de l'illa de Gràcia, forma un nou llit fluvial més cap al nord (amb dos distributaris, el Riet de la Zaida i el Riet Fondo o Rec Mestre), fet que explica el gran desenvolupament de l'hemidelta esquerre. El lòbul septentrional format, i l'aparició de barres litorals associades al prodelta, així com les barres d'erosió del lòbul abandonat, acaben delimitant el port Fangós, port natural emprat entre d'altres pels reis catalans en les seves expedicions mediterrànies.

A partir de la conquesta de Tortosa (1148), el comte Ramon Berenguer IV ordena i organitza els dominis dels territoris a través de les donacions (Montcada, orde de l'Hospital, orde del Temple, ciutat de Tortosa,...), i estableix les bases jurídiques del poblament (Carta de població de Tortosa, donació d'Amposta, Costums de Tortosa, etc.). Els llocs de l'Aldea, Camarles i la Granadella són donats pel rei a particulars, mentre que la Ràpita és donada al monestir de Sant Cugat i Amposta a l'orde de l'Hospital. La superposició de donacions i la configuració posterior d'aquests dominis al llarg de la Baixa Edat Mitjana determinarà l'evolució del poblament i provocarà reiterats conflictes (per un costat entre el rei i la ciutat de Tortosa i, per altre, entre aquesta i l'orde de

²¹La sal ja devia explotar-se, segurament, en l'extensa plana deltaica en època romana.

l'Hospital), pels límits territorials (Tortosa a ponent del Riet Vell i Amposta a migjorn), per la jurisdicció (en relació a qui detentava l'aplicació de la justícia sobre les causes civils o sobre les causes criminals) i per la distribució de l'explotació del territori i els seus recursos (Tortosa tenia drets sobre l'explotació pesquera i la salinera a migjorn del Rech Vell).

En la mesura que l'espai deltaic forma part de les donacions de tipus col·lectiu, podem dir que es tracta d'un territori compartit pels pobladors de la zona, els quals tenien dret a utilitzar els recursos naturals que aquest medi els oferia²².

Mitjançant el seguiment de l'explotació salinera -producte importantíssim per a l'economia medieval, i del qual el delta de l'Ebre és un dels principals llocs de producció catalans-, es comprova com una activitat en principi qualificada de comunal i a la qual, en teoria, tots els habitants de l'extens terme de Tortosa tenien dret a accedir-hi, va privatitzant-se progressivament més i més degut al seu creixent pes econòmic, relegant els aprofitaments lliures i populars a les àrees més marginals. Tant la Universitat tortosina al s. XIV com la Corona al s. XV aniran concedint el dret d'explotació a certs particulars per a, en primer terme, enfocar-la cap a un sistema pre-industrial per tal d'augmentar-ne la producció a fi de, simultàniament, gravar-la amb una nova imposició municipal o bé cobrar-ne el cens emfiteutic. Aquesta estratègia, a més de provocar conflictes entre Tortosa i el seu rei -ja que Tortosa era de jurisdicció reial- suposà de fet la primera privatització documentada de la història del Delta. Privatització relativa, no gensmenys, perquè les concessions municipals eren temporals, i l'emfiteusi emprada pel rei tan sols atorgava, lògicament, el domini útil de la terra i d'abast limitat, ja que les salines es concentraven en una part limitada de la Ribera. Però amb tot, aquesta privatització suposà l'enriquiment de certes famílies mercaderes tortosines, les quals monopolitzaren gran part de les concessions i, en base a una clara endogàmia de classe, arribaren a controlar l'explotació i el comerç saliner juntament amb certs càrrecs polítics rellevants. L'aprofitament de la pesca a les basses del Delta, en aquest període, s'organitza també a partir de la carta de població de Tortosa, on es dicta que el dret a la pesca (el domini útil de la mateixa) el tenen tots els ciutadans de Tortosa, mentre que la propietat (el domini eminent) resta en mans del rei, que a més es reserva la novena part del producte capturat²³. En el s. XIV abunden les notícies sobre les regulacions (establiments i llicències) així com concessions a particulars per pescar en estanys i sèquies. Sorgeixen també mostres de conflictes

---

²²Recursos que en aquesta època giren entorn de l'aigua, aigua dolça o salobre per a l'explotació de la pesca i l'aigua salada per a l'extracció de la sal marina.

²³El mateix any en la carta de donació del Castell d'Amposta a l'orde de l'Hospital, el rei els estableix una concessió de la pesca al marge dret, amb algunes restriccions.

d'interessos entre l'explotació de la sal i la pràctica tradicional de la pesca.

L'economia del delta medieval es basa doncs, com hem dit, més en l'acció sobre l'aigua i el seu domini que no pas en la terra en sentit estricte, símptoma aquest, d'altra banda, de l'extremada inestabilitat i insalubritat del medi. Els pescadors i els saliners, persones que vivien en el mateix Delta o en les terres de secà que l'envolten, es desplaçaven per aquest medi per a desenvolupar la seva activitat durant uns mesos a l'any. Sistema de vida nòmada i treball temporal eren, juntament amb unes condicions de vida certament dures (feines feixugues, aïllament, inseguretat, mortalitat...) les característiques principals de l'estil de vida inherent a aquestes dues explotacions. En un primer moment, tal i com es desprèn dels Costums de Tortosa (1272-1279), les dues activitats, pesca i salines, les podia desenvolupar una mateixa persona, ja que tant l'extracció de la sal com la pesca es realitzaven en un mateix espai físic, els estanys del tram final de l'Ebre, i que les dues activitats eren compatibles en el temps: els Costums de Tortosa ens indiquen que la pesca es realitzava des del dia de Sant Miquel fins a Pasqua, mentre que l'aprofitament saliner començava "XV dies passats Pascua".

Els assentaments al Delta es poden reconstruir a partir de les cartes de donació dels llocs situats al marge intern: Amposta, L'Aldea (poblada amb una comunitat musulmana-valenciana de Silla), Camarles, La Ràpita i de l'existència a l'interior del Delta de barraques de pescadors (el Grao de Tortosa) o, principalment, de nuclis saliners (Villafamés...). També està documentada la construcció de sèquies que unien els estanys i permetien les comunicacions. Els lligallos i camins, per endinsar-se per terra, seguien els malecons dels braços del riu, els quals creuaven per guals.

En aquesta etapa tan primerenca trobem ja documentats els establiments que tendeixen a protegir les aus de possibles accions depredadores de l'home¹⁹.

9.5. El Delta de la terra: *sosers i pastors*

L'Ebre en l'etapa compresa entre els segles XVI al XVIII a través del Rec Mestre o Riet Fondo, continua el seu avanç al nord-est de la zona de la Marquesa, on el lòbul nord ateny el seu màxim desenvolupament. Serà cap al final d'aquest interval històric quan, un cop més, l'Ebre trenca els malecons del seu llit, al sud de l'illa de Gràcia, creant una nova desembocadura i comença a formar el lòbul central, que amb el temps donarà la forma actual.

De la riquesa i varietat faunística del Delta n'és un testimoni valuós la descripció que en fa el cavaller Cristòfor Despuig en *Els col.loquis de la insigne ciutat de Tortosa*: "...encara vull contarvos una cosa sobre l'abundància ab que crien los ausells en aquesta ribera...", explicant-se en una llarga lletania amb els noms dels ocells i peixos que allí es troben.

Com ja indica el nom d'aquesta part, és l'època que guanya importància la terra, ja que la sal i la pesca, tot i seguir tenint un paper econòmic important, cedeixen la primacia a d'altres aprofitaments ja plenament "terrestres": la recol·lecció de la sosa silvestre i les pastures²⁴ que, tot i no implicar una transformació del medi, suposen ja l'inici de la progressiva apropiació i de la plena ocupació del territori. Aquesta substitució de les explotacions s'acompanya per tant d'una modificació de l'objecte a adjudicar-se. Tot i que l'apropiació del territori es farà principalment sota la forma jurídica de l'emfiteusi -i això perquè la Corona anirà guanyant lentament la seva pugna enfront el poder municipal tortosí- les terres desitjades ja no seran aquelles susceptibles de convertir-se en salina, sinó que es cercaran terrenys on es pugui recollir sosa en abundància, o bé dedicar-los a les pastures i, en molta menor mesura, al conreu.

En aquest apartat, s'informa sobre aquestes explotacions, i en especial de la que afecta la sosa. Les tècniques d'explotació lligades a la seva transformació i comercialització en vidre i sabó, es ressegueixen en els establiments municipals que sobre la sosa abarquen del ss. XIV al XVII, i mostren com aquesta és una explotació que, a l'igual que la salinera, va privatitzar-se a mesura que adquiria importància econòmica, i com s'integrava en circuits comercials a través de la Mediterrània (Marsella, etc.).

Les pastures al Delta estan directament lligades a la transhumància dels ramats d'ovins procedents de les terres aragoneses de la demarcació de Cantavieja, Aliaga o Alcañiz, que a través dels tradicionals lligallos penetren per la Ribera, on arriben a hivernar fins i tot més de 80.000 ovelles.

És important remarcar també el conflicte dels dominis jurisdiccionals (rei-ciutat de Tortosa-castell d'Amposta) i de l'interès de la ciutat de Tortosa per acaparar el domini del castell d'Amposta, afany relacionat més amb els territoris i rendes que li eren associats que no pas amb el seu propi paper defensiu.

Al voltant de l'apropiació de la terra, a les acaballes del s. XVIII, la probabilitat de convertir el Delta de l'Ebre en una zona altament

---

²⁴En algunes zones els conreus de secà: sobretot el blat, però també la vinya.

productiva des del punt de vista agrícola és una sensació palpable a tots els nivells, i la pressió sobre les terres ermes s'accentua progressivament, interessant la seva adjudicació no solament a personatges benestants de la zona, sinó també a gent adinerada de Barcelona i al Reial Patrimoni, que incentivava aquest corrent. També tenim notícies de la concessió i l'evolució de les grans propietats deltaïques, algunes de les quals hem pogut resseguir documentalment fins ben entrat el s. XX. Aquest inici de les lluites sobre la propietat de la terra, que arribaran a llur punt àlgid en el moment de la canalització, també es reflexa com un exemple que al Delta hi han intervingut històricament dos nivells d'ocupació: d'una banda els que pretenien enriquir-se amb les explotacions o bé especular amb la terra, grans propietaris part d'ells absentistes, que vivien fora del Delta (a Tortosa-ciutat, Barcelona, ...); de l'altra, aquells que tan sols podien accedir a una petita parcel·la per tal d'assegurar-se mínimament la subsistència i la vida en el lloc.

En relació als assentaments i el poblament, per defensar la zona dels atacs piràtics es construeixen en aquest període algunes torres en les goles o altres llocs del Delta: Sol de riu, Carlet, Sant Joan, etc., i la població queda protegida dels atacs piràtics, a l'aixopluc de les mateixes torres, o bé s'escampa en petits assentaments en les barraques de pescadors, les petites concentracions pageses i ramaderes (a les cruïlles dels lligallos), o en els nuclis de les salines principals (Salines Reials...). La població era encara escassa, gent pobra que practicava el nomadisme per les condicions del treball, aïllats en un medi on les comunicacions i les condicions materials, socials i sanitàries serien encara molt dures. A les acaballes del s.XVIII Carles III decideix impulsar el projecte de Sant Carles de la Ràpita (port, població i canal de navegació) que posarà en contacte el Delta amb la modernitat, i serà el precedent immediat als canvis posteriors i a l'entrada del Delta en els circuits del món exterior¹⁹.

Així mateix s'adjunta la Carta Marina datada en 1733, anomenada *Plan des Rades de Saufa en Catalogne*, publicada a la "Geografia Comarcal de Catalunya" volum "Baix Ebre-Montsià (Editorial Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1978).

9.6. El Delta de l'home: *arrossaires i turistes*

És, però, als segles XIX i XX quan el Delta, entès com una globalitat, es converteix en una zona amb possibilitats de generar recursos a gran escala, convertint-se en un territori a disposició dels interessos i mitjans tècnics humans, que intervenen en la dinàmica deltaica amb un paper creixent i poderós, fins al punt que les transformacions i la humanització dominen el Delta -podem parlar aquí d'un "territori humanitzat/transformat"-, i alteren els seus processos en major o menor mesura.

Lògicament, aquesta és una etapa on la informació es multiplica immensament si es compara amb les anteriors. La morfologia deltaica ateny en conjunt la forma actual, i a conseqüència dels canvis produïts en el cicles fluvials es trastoca la dinàmica deltaica anterior de caire creixent²⁵. La introducció de l'arròs implica, en principi, el desermament de la terra i la posada en pràctica d'un seguit de tècniques i eines agrícoles noves, i una dinàmica progressiva en què el Delta esdevé un immens arrossar, fins al punt que tota l'economia de la zona acabarà depenent fonamentalment d'aquest conreu. Les condicions sanitàries van millorant després dels darrers rebrots palúdics del primer terç del segle XIX. Simultàniament les comunicacions esdevenen menys dificultoses (vapors, carrilet, camins i carreteres). Tot això va impulsar el fort creixement dels diferents assentaments humans, que de forma incipient s'havien anant configurant en els segles anteriors. Els moviments socials o per immigració i l'augment poblacional va trencar, en la dècada dels 70-80, la fràgil estructura administrativa de la zona i les reivindicacions dels diferents nuclis deltaics (Camarles, Sant Jaume d'Enveja, Deltebre i l'Aldea) van desembocar en la seva definitiva segregació del terme municipal de Tortosa i, per primer cop en la seva història, els habitants del Delta assumeixen l'organització política i administrativa del seu propi territori. Posteriorment, fins i tot, Sant Jaume d'Enveja -una vegada produïda l'organització territorial comarcal de Catalunya- canvia de comarca per tal d'integrar-se en la del Montsià. I així es produeix el fet certament singular (i que dóna idea de la antiga gran extensió del terme de Tortosa) que una part del propi municipi capçalera de comarca passa a formar part d'una altra comarca veïna.

Tots aquests esdeveniments, situen per primer cop el Delta de l'Ebre a l'estatus socio-econòmic i polític de la resta del país i l'introdueixen dins la modernitat coetània. Cal però, inserir-lo en una conjuntura econòmica adient per la rendibilitat decreixent del conreu de

---

²⁵Les obres de canalització i sanejament, iniciades a final del s.XIX i finalitzades a principis del s.XX -amb la inauguració del canal de l'esquerra pel rei Alfons XII-, varen posar en conreu la pràctica totalitat del Delta.

l'arròs, i en una zona d'elevat interès natural, que va motivar la creació del Parc Natural del Delta de l'Ebre l'any 1983, i en un territori fràgil, endinsat dins el mar, que obliga, per tant, a tenir en consideració uns factors del tot innecessaris si parléssim d'un altre territori.

L'aigua, element cabdal per a la gènesi i el manteniment deltaics, preuada pel seu valor creixent i controlada per la planificació estatal com a bé públic, serà un element clau per al futur del territori, i, conseqüentment, el centre de discussió, tant si es tracta del seu paper econòmic (agrícola, aquicultura, industrial, turístic... o com a valor de canvi) com si es considera garant del manteniment dels processos naturals geomorfològics o biològics i del mateix Delta (88-Museu del Montsià, 1993).

10. LA REFORMA DE L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT AGRÀRIA DURANT EL SEGLE XX

10.1. Fins la Segona República

El primer terç del segle XX fins l'adveniment de la II República es va caracteritzar, fonamentalment, per un intent dels nostres polítics d'efectuar una sèrie de transformacions agràries de tipus tècnic, per la qual cosa es pot parlar més aviat d'una política hidràulica o de regadius que de política agrària en sentit estricte.

Tanmateix, entre les mesures de caràcter agrari adoptades en aquest període i al marge de la política hidràulica, cal recordar les pròpies del govern de González Basasa (1907), que promogué la publicació de la Llei de Colonització i Repoblació Interior de 1907. Aquesta llei va estar vigent fins l'any 1926, tot perseguint la creació de patrimonis familiars en colònies constituïdes ocupant terrenys de secà i muntanyes públiques incultes.

Es va crear la Junta Central de Colonització que, durant els vint anys que romangué en funcions, i van generar divuit colònies sobre una superfície de 11.028 Ha. L'operació fou un notori fracàs econòmic degut, fonamentalment, al fet que les terres colonitzades eren de pèssima qualitat agronòmica.

No hem d'oblidar que des de les amortitzacions del segle anterior, des del rerafons rural que implicava el moviment carlí, des dels variats assaigs de tota mena que es gestaren dintre el període denominat Sexenni Revolucionari, a través dels canvis i sistemàtics rellevaments polítics practicats dintre la Restauració, amb la incidència política de

l'Església, el moviment popular i obrer no cessa de guanyar posicions, talment com el nacionalisme, amb conseqüències derivades, tanmateix, de la Revolució Industrial. Amb la forta crisi política que comportava la pèrdua de l'imperi d'ultramar -Cuba i Filipines, concretament- i la constant depressió, la societat accedeix a una nova època, sovint amb fets traumatitzants que alteren objectius inicials per desembocar en accions violentes i escruixidores, com fou la mateixa Setmana Tràgica. Hi ha un moviment polític, una acció sindical, un malestar col·lectiu que ultrapassa els ambients obrers propis dels col·lectius urbans, per afectar el món rural en el qual estan fonamentalment implicats molts polítics, rendistes o elements fortament lligats al sector de l'economia i de les finances del país i de l'estat. El camp, doncs, participa activament del sentiment revolucionari de les classes treballadores.

Catalunya, des del Pacte Federal de Tortosa (18 de maig de 1869) i des de les Bases de Manresa (1892), malgrat de les circumstàncies polítiques espanyoles i del lerrouxisme que actua com un càncer per als sentiments nacionalistes, aconsegueix unificar-se políticament amb Enric Prat de la Riba al cap de la Mancomunitat de Catalunya. Al país, doncs, li estava permesa una estructuració i política interna que, encara que tímidament, li permetia un considerable progrés i equiparació als altres països europeus. Fou per poc temps perquè el cop d'estat militar representava un nou canvi de la situació.

Aquella política de colonitzacions va prosseguir-la la dictadura del general Primo de Rivera (1923-1930), tant per un decret de 1926 com per la substitució de la Junta Central de Colonització per la Direcció General d'Acció Social Agrària. Aquesta política, en anar acompanyada de les transformacions agràries corresponents, assolía més èxit i en tres anys s'assentaren 4.200 colònies sobre 21.501 Ha.

La gran obra de la dictadura del Marquès d'Estella va ésser, sense dubte, la seva política hidràulica, i la creació de les Confederacions Hidrogràfiques a cada conca, però, per sortir-se'n del tema específic objecte del nostre estudi, no creiem convenient aquí la seva exposició detallada.

10.2. La reforma agrària de la Segona República

La II República, en l'article 47 de la seva Constitució, es declara protectora del camperol i, per tant, condueix la seva activitat a l'elaboració i endegament d'una Reforma Agrària que -potser per pretendre massa- no va assolir, ni de lluny, l'èxit per molts esperat i desitjat.

El 15 de setembre de 1932 es va promulgar la Llei de Bases de la Reforma Agrària que contenia el mecanisme de la Reforma, condensat en 23 bases. Ideològicament i política, el tortosí²⁶ Marcel·lí Domingo hi tenia una part important.

Per a executar la Llei, es va crear l'Institut de la Reforma Agrària (IRA) i se li va conferir un crèdit anual de 50 milions de pessetes, a més de l'emissió de Deute especial, per a realitzar les expropiacions i la redistribució de les terres de conreu.

Les terres declarades expropiables, enumerades a la base cinquena de la llei, es podrien expropiar de la següent forma:

- a) Terres de senyoriu i totes les pertanyents a la grandesa d'Espanya: sense indemnització.
- b) Restants finques: s'expropiaven mitjançant un tipus de capitalització que augmentava a mesura que la renda de la superfície expropiada era major.

Una part del total es pagava en numerari i l'altra part en títols de Deute Públic amortitzable en 50 anys, amb una renda anual del 5% del seu valor nominal. La part que es pagava en numerari era proporcionalment menor quant major fos la superfície de la terra a expropiar.

Les terres expropiades passaven a ésser propietat de l'IRA, que en donava possessió a les Juntes provincials i aquestes, a la vegada, les lliuraven a les comunitats de camperols, les quals decidien (certament amb poc coneixement de causa) si el règim d'explotació seria col·lectiu o bé individual i, en aquest darrer cas, es parcel·laven.

Aquesta llei va estar en vigència quelcom més de dos anys, fins al 31 de desembre de 1934. L'expropiació portada a terme fou prou minsas, com hom pot comprovar a continuació:

---

²⁶Malgrat haver nascut a Tarragona, el polític Marcel·lí Domingo desenvolupà gairebé tot la seva activitat política a Tortosa i a Madrid.

* Nombre de finques :

- en expropiació	468	(88,5%)
- en ocupació	61	(11,5%)

TOTAL	529	(100,0%)
-------	-----	----------

* Extensió superficial:

- en expropiació	89.133 Ha.	(76,3%)
- en ocupació	27.704 Ha.	(23,7%)

TOTAL	116.837 Ha.	(100,0%)
-------	-------------	----------

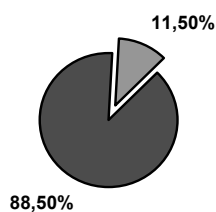
* Nombre d'assentats :

- en expropiació	8.609	(70,2%)
- en ocupació	3.651	(29,8%)

TOTAL	12.260	(100,0%)
-------	--------	----------

Nombre de finques

Extensió superficial

Nombre d'assentats

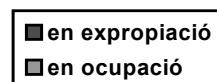

FIG. 11.2. Expropiacions de finques a la Segona República espanyola.

De fet, les eleccions que donaren el triomf a la coalició formada per Radicals-CEDA i la revolució d'octubre de 1934, deixaren la Reforma Agrària empresada pràcticament en suspens.

El gran abast que es pretenia, el tipus d'expropiació, la confecció de l'inventari de finques expropiades tal com es va plantejar, el descuit i l'oblit d'aspectes tècnics importants, etc., constituïren els motius fonamentals del fracàs notori d'aquesta llei de Reforma Agrària.

Després de l'elecció de la CEDA-Radicals, es va elaborar una nova llei de Reforma Agrària d'1 d'agost de 1935, en la qual es revisà a fons la de l'any 32 i se li van treure, pràcticament, les seves ja minses possibilitats d'eficàcia. Sovint, a aquesta llei se l'anomena, irònicament, "Llei de Reforma de la Reforma Agrària".

La lentitud exasperant de les tasques de la Reforma, conseqüència immediata de la Llei del 35, equivalia quasi a desistir-ne i a mantenir tan sols una posició de certa activitat.

Les eleccions de febrer de 1936, que donaren el poder al Front d'Esquerres i Front Popular, van tenir com a conseqüència derivada l'abolició de la Llei del 35 i el restabliment de la del 32, mitjançant la Llei de 18 de juny de 1936. En només 4 mesos, de febrer a juny, s'ocuparen 232.199 Ha. i s'assentaren 71.919 colons, és a dir, molt més de tot allò que s'havia fet en els cinc anys anteriors, tot just des de l'adveniment de la segona república espanyola.

L'esclafit de la guerra civil al juliol de 1936, com a conseqüència de l'aixecament militar encapçalat pel general Franco i d'altres, provocava a l'Espanya republicana una acceleració en la distribució de la terra i l'ocupació indiscriminada i anàrquica, pels camperols, de les terres que els seus propietaris s'havien passat fugint a l'anomenada "zona nacional". No ho podem atribuir, fonamentalment, a una acció política sinó a l'armament de la massa obrera per tal de defensar-se de l'aixecament militar. Els obrers o, potser, els sindicats, amb les armes a la mà, imposaven els canvis quan la política havia de claudicar davant de la força i del domini anarquista. El poder només passava a legislar les imposicions populars, en un clima poc racional i típicament bèl·lic.

Al maig de 1938, l'IRA va subministrar les següents dades en relació a les actuacions portades a terme fins a la data:

2.432.202 Ha. ocupades.
2.008.000 Ha. abandonades o expropiades per la declaració d'utilitat social.
1.252.000 Ha. abandonades o expropiades provisionalment.
<hr/>
5.692.202 Ha. totals.

Com estem veient, es va crear un clima d'anarquia, ben característic d'un estat de guerra que accelerà el procés en marxa d'una manera alarmant.

Posteriorment, i com a conseqüència del règim del general Franco, es constitueix tot un cos legal i normatiu que segueix vigent fins als nostres dies.

10.3. La Regió catalana de l'Ebre

A les nostres contrades, sens dubte, la construcció dels canals de l'esquerra i de la dreta de l'Ebre, que foren inaugurats a les darreries del segle XIX i començaments del XX, té molt a veure amb aquests canvis, sobretot amb els augments de les superfícies conreades; no és casualitat que els municipis que les incrementen d'una manera significativa siguin tot just els termes municipals que travessen els esmentats canals²⁷. El fet de posar en conreu el delta de l'Ebre és un fenomen de primer ordre per a l'agricultura de la zona. Els municipis que perden lleugerament són aquells el terme municipal dels quals inclou bona part dels Ports de Tortosa-Beseit; les terres perdudes són terres marginals de secà, de baixos rendiments agronòmics. Cal fer esment de l'excepció que significa el municipi de Tivenys, el qual no deu al regatge el seu augment en l'extensió dels conreus, sinó fonamentalment al conreu de l'olivera, ja que passa de 34 Ha. d'aquest conreu l'any 1900 a 969 l'any 1963 .

La idea d'utilització de les aigües del tram inferior de l'Ebre, té el primer precedent històric conegut al 1869, quan l'ajuntament de Vinaròs inicia gestions oficials per portar aigua de l'Ebre a les terres del marge dret. Pel que fa als projectes, hi havia el format per la Societat Hidrodinàmica de l'Ebre i subscrit per l'enginyer Josep Valls Torres, per a derivar 24 m³/seg. del riu Ebre en els termes municipals de Tortosa i Aldover, amb destinació al proveïment d'Amposta, Aldover, Santa Bàrbara, Alcanar, Ulldecona, San Carles de la Ràpita, la Galera, els

---

²⁷Anirem seguint, en alguns aspectes, el llibre *L'economia del Baix Ebre (Vol.II. Els antecedents històrics)*. J. GRAU, J. SORRIBES et alii. Caixa d'Estalvis de Catalunya. Barcelona, 1985), que ofereix, al nostre criteri, una visió prou ampla i encertada del tema en estudi.

Freginals, Masdenverge, Vinaròs, Benicarló, Sant Jordi, Càlig, Tortosa i l'Ampolla i al reg de terrenys en una extensió aproximada de 35.000 Ha.

Les obres previstes pel projecte s'executarien en els dos marges de l'Ebre, partint les de l'esquerra del punt conegut per "la Petja", del terme municipal de Tortosa, amb tres canals A, B i C, que, a més de proveir Tortosa i l'Ampolla, regarien 4.900 hectàrees als termes de Tortosa i el Perelló, amb longituds de 7 km. el primer, situat a 20 metres sobre el nivell del mar i amb una zona regable de 500 Ha., d'11 km. el segon, emplaçat a 30 metres del nivell del mar i amb una zona regable de 2.400 Ha. i de 10 km. el tercer, situat a 60 metres del nivell del mar i amb una zona regable de 2.000 Ha.

Les del marge dret partirien del lloc anomenat Vall de D. Gaspar, mig quilòmetre aigües avall d'Aldover, i tres canals A, B i C per a proveir Aldover, Santa Bàrbara, la Galera, Ulldecona, Sant Jordi, Càlig, Alcanar, Masdenverge, Amposta, Sant Carles de la Ràpita, els Freginals, Vinaròs i Benicarló, i regar 30.600 Ha. de terrenys als termes municipals d'Aldover, Tortosa, Roquetes, Amposta, Santa Bàrbara, Ulldecona, Sant Carles de la Ràpita, Alcanar i la Galera, de la província de Tarragona; i els de Sant Jordi, Càlig, Santa Magdalena de Pulpis, Vinaròs i Benicarló a la província de Castelló de la Plana. Les longituds d'aquests tres canals eren de 53 km. el primer, situat a 150 m. sobre el nivell de la mar i amb una zona regable de 15.900 Ha.; de 20 km. el segon, amb emplaçament als 100 m. sobre el nivell de la mar i amb 5.200 Ha. per a regar, i de 54 km. el tercer, a una cota taquimètrica inferior als 50 m. sobre el nivell de la mar, per a regar 9.500 Ha. de terres conreables.

El pressupost total de les obres es va xifrar l'any 1918, durant el qual va ser exposat al públic, en 24 milions de pessetes, 9 milions de les quals es destinaven al pagament de les expropiacions forçoses de terrenys. Aquest projecte no va passar d'això, però fou un precedent important d'altres propostes posteriors.

Les noves terres de regadiu no creixen a costa del secà, ja que són les terres del delta, terres que fins al segle XX romanen ermes, dedicades al pastoreig i a la recollida de l'herba sosa (*Salsosa soda*) i altres espècies herbàcies i subarborescives de "Salicornia" (*Arthrocnemum fruticosum*). El conjunt de les terres dedicades al conreu de secà no sols no disminueix, sinó que fins i tot augmenta lleugerament, i passa de 37.340 Ha. a 38.330 Ha, prop de mil Ha. més.

Entre els anys 1927 i 1932 es presenta, a la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre, el Projecte del Canal Aldea-Camarles, havent-se constituït la comunitat de Regants adient, i conseguint-ne una concessió,

a perpetuïtat, d'1,4 m³/seg. amb destinació al regatge de 2.334 Ha. de terrenys compresos als termes municipals de Tortosa i El Perelló. Però és l'any 1933, en plena segona república, amb l'avinentsa de la redacció del "Plan Nacional de Obras Hidráulicas" quan, arran d'un informe sobre aquest Pla de l'enginyer Félix de los Ríos, apareix ben delimitada la proposta de regar terres de les províncies de Tarragona i Castelló de la Plana mitjançant la construcció d'una presa a Xerta i la derivació subsegüent de 1.500 Hm³/any, per un canal que hauria d'arribar, en fases successives, fins al riu Túria.

La densitat mitjana de plantació és d'unes 80-100 oliveres per hectàrea, i una mica més gran a l'esquerra que a la dreta de l'Ebre. L'edat seria similar a la de la resta la província de Tarragona, on el 28% té més de cent anys (probablement en queden encara exemplars dels segles XVII i XVIII i potser que d'anteriors), el 71% tenen entre 100 i 20 anys i un 1% menys de 20 anys. Això ens mostra l'antiguitat en la implantació de les oliveres, i com en els darrers vint anys el ritme de renovació és nul. La superfície mitjana per explotació d'oliveres de secà és de 7-8 Ha., en explotacions familiars, amb gran dispersió de les parcel·les. El pagès, a més de tenir les oliveres, sol disposar d'un petit hort de regadiu i es dedica a altres conreus per a repartir el treball al llarg de l'any: al marge esquerre de l'Ebre hi ha principalment els ametllers i a la dreta la vinya i els presseguers de secà. Les característiques de les finques, del vent, etc., han portat a un sistema de recol·lecció predominant consistent en deixar que l'oliva maduri i sigui llançada a terra pel vent, d'on és recollida amb un corró de pues que trenca l'epidermis del fruit i en facilita l'oxidació, la qual cosa és nefanda per a la qualitat dels olis de la zona, en incrementar el grau d'acidesa. A la regió de l'Ebre, l'oli té un color groc viu, persistent gust mitjanament afruitat, amb una acidesa mitjana de 4° que, malgrat tot, el fa perfectament comestible.

Un projecte també important va ésser el redactat l'any 1937 sobre "l'aprofitament de part de les aigües sobrants de l'Ebre per a ampliar i millorar els regs de Llevant", fet públic el mateix any amb evident finalitat de propaganda política. La memòria addicional al Plan General de Obras Hidráulicas, inclosa en el Plan General de Obras Públicas de l'any 1940, assenyalava els greus obstacles que s'oposarien a l'esmentat Pla de 1937, insistint particularment en el caràcter antieconòmic de les imprescindibles elevacions d'aigua, necessàries per a compensar, amb els transvasaments del riu Ebre, les transferències del Túria i Xúquer fins Alacant i Múrcia²⁸.

---

²⁸La memòria afirmava que tot allò que s'havia planejat fins a la data no tenia més caràcter que el de "ideas lanzadas", la possibilitat de la qual d'execució era necessari demostrar amb estudis més amplis i rigorosos.

Posteriorment, es presenten nombroses iniciatives i variants, quasibé totes elles referides a aprofitaments per a regadius, fins que al 1955 es concedeix a la Cia. E.N.H.E.R. l'aprofitament hidroelèctric del tram Escatrón-Flix. El 19 d'octubre de 1957 es constituí l'anomenada "Comissió Coordinadora de l'Estudi del Pla d'Aprofitament del Baix Ebre", integrada pels representants de les Confederacions Hidrogràfiques del Pirineu Oriental, Ebre i Xúquer, amb la finalitat de realitzar els estudis adients per a portar a terme el Pla d'aprofitament integral de les aigües del tram inferior del Riu Ebre, amb l'objectiu de promoure el regatge de més de 60.000 Ha. en el marge dret i 28.500 Ha. en el marge esquerre, aproximadament.

Fets els informes previs, el 5 de setembre de l'any 1958 apareix la disposició del Ministeri d'Obres Públiques que aprovà el Pla de Desenvolupament dels Projectes, iniciant-se tot seguit la redacció de l'Avantprojecte General del sistema d'aprofitaments de les aigües del tram inferior del riu.

El 30 de juliol de 1959 resta enllestit l'Avantprojecte del marge dret de l'Ebre, essent aprovat el 24 de gener de 1961. Entre ambdues dates, o sigui, al juliol de 1960, el Consell Econòmic Sindical del Baix Ebre presentà a la Direcció General d'Obres Hidràuliques unes conclusions provisionals adoptades per aquest organisme en referència a l'esmentat Pla. Les dites conclusions recollien les experiències obtingudes en el decurs dels mesos d'abril, maig i juny de 1960, fruit de l'examen agrològic de les zones subjectes al nou regadiu i de les reunions convocades per aquell Consell als respectius municipis afectats per intentar la constitució de les corresponents Comunitats de Regants.

En estudis de dates 14 de novembre i 4 de desembre de 1961, la Confederació Hidrogràfica del Xúquer recull i analitza les cinc primeres prescripcions assenyalades pel Ministeri d'Obres Públiques per a la redacció dels projectes tècnics respectius. Tot això motivà a la Direcció General d'Obres Hidràuliques a emprendre l'elaboració d'uns estudis previs de viabilitat i que -coneguts parcialment al maig de 1962- serviren de base per a la redacció d'un complet Pla de Viabilitat, al 1963, pel Centre d'Estudis Hidrogràfics.

Més de dos anys després s'inicia una nova activitat consistent en la redacció d'una Memòria i Projecte que porten data de 28 d'octubre de 1965 i que subscriu l'Enginyer en Cap de la Confederació Hidrogràfica del Xúquer, referits a les obres de "presa i camí d'accés a l'estació de bombeig de Xerta", del Pla d'Aprofitament del Baix Ebre i d'acord amb el previst a l'apartat 3er. de la disposició ministerial que, en data 24 de

gener de 1961, aprovà l'avantprojecte de l'esmentat Pla d'utilització i elevació d'aigües.

Poc temps després, veuen la llum els principals projectes relacionats amb preses d'aigua a Xerta i concretament, al 1970, l'Avantprojecte del Canal Xerta-Càlig, el qual concurs de projecte tècnic i execució material és anunciat el 16 d'abril de 1970 per la Direcció General d'Obres Hidràuliques. A això segueixen diversos estudis, dictàmens i informes fins que, el 15 de setembre de 1972, s'aprova per decret la construcció del Tram del Canal Xerta-Càlig, que s'adjudica dos mesos després sense gaudir -com és prou palès- de la pertinent concessió administrativa d'aigües.

En ambdues ribes de l'Ebre, les oliveres es troben barrejades amb vinya, ametllers i, sobretot, garrofers. El garrofer es troba en una gran profusió i ocupa les parcel·les més altes dins de l'àrea agrícola, s'interna moderadament en direcció a la muntanya i és un recurs de les terres pobres i poc fèrtils²⁹.

L'agricultura regional, fins a la mecanització de la segona meitat dels anys seixanta, va generar tradicionalment importants moviments de mà d'obra. La collita de l'oliva produïa un moviment, cap a la clapa olivarera del Baix Ebre i del Montsià, de gent de les serralades properes valencianes i aragoneses. La collita d'olives, però, tan sols atreïa personal en les collites fortes, com la de 1927-28; si era escassa, la recol·lecció la feia la mateixa gent de la comarca, però si era francament dolenta es produïa un moviment invers: l'emigració camperola vers les ciutats o els treballs públics³⁰.

Quasi simultàniament a les darreres actuacions hidràuliques abans esmentades, comença la construcció d'algunes centrals nuclears a la vall de l'Ebre, entre elles els dos grups del complex termonuclear d'Ascó, que uneixen a la seva pròpia (i pel que es veu quelcom incontrolada) problemàtica, la de la utilització de les aigües del riu per a la refrigeració dels condensadors dels reactors i l'abocament de residus altament perillosos en casos de fuga accidental.

El 6 d'octubre de 1976 va néixer la comissió representativa de la Ribera d'Ebre i el 26 d'abril de 1977 la comissió representativa del Baix Ebre-Montsià. A l'agost i al desembre de 1976 es va demanar a la

---

²⁹De fet, aquest arbre tan típic de les contrades costaneres del sud de Catalunya cerca la proximitat de l'ambient marítim, encara que també avança pel passadís que forma l'antic estuari de l'Ebre i es remunta fins més enllà de Móra.

³⁰A les comarques de l'Ebre, durant l'hivern, els "garriguencs" estaven absorbits per la recol·lecció de les olives, els treballs de les almàssares i la collita de garrofes, però a la primavera i a l'estiu havien de buscar-se treballs complementaris, i baixaven al delta de l'Ebre.

Diputació de Tarragona que assumís el compromís del finançament i la realització pràctica d'un estudi socio-econòmic d'alternatives de l'Ebre. El 20 de maig de 1977 es constitueix a l'esmentat òrgan provincial la comissió intercomarcal de control de l'estudi, amb representants de les comarques de la Ribera d'Ebre, Baix Ebre, Montsià i de la mateixa Diputació. L'1 de febrer de 1978 es crea la comissió tècnica que ha de realitzar l'estudi, que va cloure la seva primera fase el gener de 1979 i on també vam tenir ocasió de col.laborar.

Així doncs, les quatre comarques de l'Ebre s'han caracteritzat sempre per llur especificitat socio-econòmica, fruit, entre d'altres motius, de l'especial estructura productiva de la zona i de la seva situació geogràfica. La Generalitat de Catalunya, conscient d'aquesta realitat, ha considerat prioritari de continuar la tasca iniciada els darrers anys i donar un impuls per aconseguir l'optimització de tots els recursos d'aquestes comarques amb vista a assolir un creixement territorialment equilibrat i harmònic en aspectes de tanta transcendència com el desenvolupament industrial i dels serveis, el turisme, la xarxa viària, la protecció i la conservació del medi, la navegabilitat del riu Ebre i l'aprofitament integral del seu delta, la producció agroalimentària, la formació i l'ocupació, i la superació de les situacions menys dinàmiques en què es troben determinats indrets de l'àrea d'estudi. Per això es creà recentment l'*Institut per al Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre*³¹, que és un organisme autònom de caràcter administratiu depenent del Departament de Política Territorial i Obres Públiques que, com a instrument integrador i potenciador dels esforços que faci cada administració en l'àmbit respectiu, detecti millor les mancances i s'encarregui de l'estudi, el foment i, si s'escau, l'execució de les activitats abans esmentades i de qualsevol altra que també vagi encaminada a la consecució dels mateixos fins.

I així arribem a la situació actual de l'estructura de la propietat agrària a la regió catalana de l'Ebre, que s'analitza específicament a altres capítols del present estudi, a partir de les dades fornides pel Cens Agrari del 1989 en relació als anteriors Censos de 1962, 1972 i 1982, i altres estudis i publicacions. Hem cregut convenient, però, fer aquest esbós històric de la seva evolució en un marc geogràfic prou ampli, potser perquè, tal com ja digué el gran poeta Martí i Pol:

*"Massa sovint girem els ulls enrera...
L'enyor, voraç, ens xucla la mirada..."*

---

³¹L'esmentat organisme ha estat creat per la Llei núm. 12 de 4 de novembre de 1993 (Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, 12 id., núm. 1820). Pel Decret 1/1994, d'11 de gener, es va adscriure l'esmentat Institut al Departament de Política Territorial i Obres Públiques.